

Stodola, Jiří

Individua, sociální sítě a poznání : možnosti a limity kognitivního a sociálně-doménového paradigmatu v informační vědě a realistický model domény

ProInflow. 2012, vol. 4, iss. 1, pp. 28-61

ISSN 1804-2406

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133745>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jiří Stodola

INDIVIDUA, SOCIÁLNÍ SÍTĚ A POZNÁNÍ

MOŽNOSTI A LIMITY KOGNITIVNÍHO A SOCIÁLNĚ-
DOMÉNOVÉHO PARADIGMATU V INFORMAČNÍ VĚDĚ A
REALISTICKÝ MODEL DOMÉNY

Individuals, social networks and knowledge: Options and limits of cognitive and socio-domain paradigm in information science and the realistic model of a domain

RECENZENTI:

Mgr. Marek Timko, PhD.

Abstrakt:

V 90. letech 20. století došlo k v rámci hledání identity informační vědy k pozvolnému přechodu od kognitivního paradigmatu, v jehož centru stojí jedinec jako subjekt poznání, k paradigmatu sociálně-doménovému, které se zaměřuje na výzkum produkce a transferu poznání uvnitř tzv. domén, tj. sociálních sítí jednotlivců spojených zájmem o určitý předmět poznání, myšlenkovým paradigmatem, v jehož rámci je k danému tématu přistupováno, a způsobem vzájemné komunikace – diskursem. Jak kognitivní, tak sociálně-doménový přístup v informační vědě má své přednosti i slabiny. V článku jsou výhody i nevýhody těchto dvou epistemologických přístupů analyzovány a je navržen přístup, který umožňuje vytěžit to, co je na obou paradigmatech plodné, a zároveň se vyhnout problematickým bodům spojených jak s kognitivním, tak se sociálně-doménovým přístupem. Na základě tohoto spojení je potom navržen realistický model domény.

Klíčová slova: *informační věda, epistemologie, kognitivní paradigma, sociálně-doménové paradigma, doména*

Abstract:

In 90th of 20th century, there was a gradual transition from cognitive paradigm, which focus on individual as a subject of knowledge, toward socio-domain paradigm, which deals with a research of the production and transfer of knowledge in domains. Domain is understood as a social network of the individuals, which are connected by the common interest in certain subject of knowledge, by the common thought pattern, and by the way of communication - discourse. Both cognitive and socio-domain paradigm have strengths and weaknesses. In the article, there are discussed advantages and disadvantages of both paradigms and there is designed approach, which allows to avoid the weaknesses and to achieve strengths. There is designed a realistic model of the domain based on this approach in the final part of the article.

Keywords: *information science, epistemology, cognitive paradigm, socio-domain paradigm, domain*

Úvod

V 90. letech 20. století došlo v rámci hledání identity informační vědy k pozvolnému přechodu od kognitivního paradigmatu, v jehož centru stojí jedinec jako subjekt poznání, k paradigmatu sociálně-doménovému,¹ které se zaměřuje na výzkum produkce a transferu poznání uvnitř tzv. domén. Někteří autoři² ovšem odmítají ostrou hranici mezi oběma paradigmaty, nicméně obecně lze říci, že toto rozdělení je v informační vědě zažité. Podle Jely Steinerové³ můžeme vedle paradigmatu kognitivního a sociálně-doménového rozlišit ještě přístup filosoficko-analytický a pluralismus. Nicméně za skutečně teoretické přístupy lze považovat jen paradigma kognitivní a sociálně-doménové, popřípadě starší paradigma objektové. Filosoficko-analytický směr je spíše metateorií, pluralismus je pak přístup v podstatě ateoretický, antiparadigmatický. Tento článek je psán z pohledu filosoficko-analytického, i když se pokouší přispět i k teorii informační vědy.

Jak kognitivní, tak sociálně-doménový přístup v informační vědě má své přednosti i slabiny. V článku jsou výhody i nevýhody těchto dvou epistemologických přístupů analyzovány a je navrženo pojetí, které umožňuje vytěžit to, co je na obou paradigmatech plodné, a zároveň se vyhnout problematickým bodům spojených jak s kognitivním, tak se sociálně-doménovým přístupem. Na základě tohoto spojení je potom navržen realistický model domény.

Doménu v tomto článku chápeme jako sociální síť jednotlivců spojených zájmem o určitý předmět poznání, myšlenkovým paradigmatem, v jehož rámci je k danému předmětu přistupováno, a způsobem vzájemné komunikace – diskursem. Zdá se, že význam pojmu doména kolísá mezi pojetím domény jako určité vědní disciplíny, která je určena především předmětem svého výzkumu a určitým myšlenkovým a metodologickým rámcem daného oboru, a chápáním domény jako sociální sítě – tedy určitým společenstvím jednotlivců, mezi nimiž existují informační a jiné vazby. Závisí to pravděpodobně na jistých epistemologických předpokladech (realisté budou spíše preferovat první přístup, sociální konstruktivisté a postmodernisté druhý). Ve snaze o co největší komplexnost rozumíme doménou jak předmět, který je v centru zájmu výzkumu, a myšlenkové paradigma, kterým se předmět uchopuje, tak sociální síť, která se zajímá o daný předmět, přijímá určité paradigma a o daném předmětu v daném myšlenkovém rámci komunikuje – tj. vytváří diskurs. Doména se tedy pro nás skládá z předmětu zkoumání, paradigmatu dané disciplíny, sociální sítě odborníků a z odborného diskursu.

Článek má následující strukturu. V první kapitole je představeno současné pojetí vztahu mezi kognitivním a sociálně-doménovým paradigmatem v informační vědě s ohledem na pojmy jako poznání, subjekt,⁴ individuum a sociální síť. Ve druhé kapitole je toto pojetí podrobena kritice a je zaveden diferencovanější přístup k oběma paradigmatům na základě analýzy výše zmíněných pojmů. Ve třetí kapitole je proveden pokus o spojení obou paradigmat prostřednictvím systémového modelu domény se snahou vyhnout se problematickým bodům obou přístupů.

¹ Programovým článkem sociálně-doménového přístupu je článek Birgera Hjørlanda a Hanne Albrechtsenové: HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information science: Domain-analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231.

² BATES, Marcia J. Birger Hjørland's Manichean misconception of Marcia Bates' work. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. **62**(10), s. 2038-2044. ISSN 0002-8231.

³ STEINEROVÁ, Jela. Metodologické problémy výzkumů v informační vědě. *ProInflow* [online]. 31.05.2011 [cit. 22.12.2011]. Dostupný z WWW: <http://pro.inflow.cz/metodologicke-problemy-vyskumov-v-informacnej-vede>. ISSN 1804-2406.

⁴ V angličtině termín „subject“ označuje jak předmět poznání, tak toho, kdo poznává, proto v odborné terminologii kolísá význam tohoto pojmu mezi předmětem a poznávajícím. Této skutečnosti si všimá Birger Hjørland (HJØRLAND, Birger. The concept of 'subject' in information science. *Journal of documentation*, 1992, **48**(2), s. 172-200. ISSN 0022-0418.). V češtině tato dvojznačnost nenastává. Subjektem se rozumí poznávající, předmět poznání se označuje jako objekt. V tomto článku se budeme držet tohoto rozlišení a za subjekt budeme považovat toho, kdo poznává.

1 Současné pojetí vztahu mezi kognitivním a sociálně-doménovým paradigmatem

Pro předběžnou orientaci v problému představíme nejprve současné chápání vztahu obou paradigmat v informační vědě, zejména s ohledem na pojmy, jako je poznání, subjekt, individuum a sociální síť. Vyjdeme především ze srovnání obou paradigmat, které provedl Birger Hjørland,⁵ hlavní protagonista sociálně-doménového přístupu, ale neomezíme se na slepé přejímání jeho názorů. Pokusíme se spíše o zasazení daných východisek do širších souvislostí, nebudeme váhat upravit Hjørlandova stanoviska, pokud se nám budou jevit jako neudržitelná, a neopomineme také přihlídnout k textům hlavních představitelů kognitivního přístupu, mezi které patří Brooks, Belkin, Ingwersen nebo Wilson.⁶ Zaměříme se především na to, jak podle soudobého pojetí jednotlivá paradigmata odpovídají na následující otázky: Jaká epistemologická (a ontologická) východiska tvoří rámec daných paradigmat? Co je předmětem zkoumání v rámci těchto přístupů? Jak chápou subjekt poznání? Jaké metody k výzkumu poznání používají?

1.1 Kognitivní paradigma

Vzhledem k tomu, že v centru zájmu informační vědy je geneze a transfer poznání, obě paradigmata souvisí jednak s určitou epistemologií – teorií poznání⁷ (a jelikož je poznání něčím jsoucím, tak i s ontologií⁸), jednak s určitými metodologickými přístupy k výzkumu poznání.

Kognitivní paradigma, které se zaměřuje na výzkum poznání v rámci tzv. psychického systému,⁹ tj. systému, který má vlastní psychiku, je spojeno na jedné straně s empirismem (pozitivismem), na druhé straně s racionalismem a subjektivismem v teorii poznání.

Empirismus a racionalismus jsou sice protikladné směry (empirismus přeceňuje objekty poznání, racionalismus naopak zveličuje význam subjektu), ale vzhledem k tomu, že představují určité extrémní pozice, v jistém bodě se střetávají. Empirismus¹⁰ je, jak ukazuje Jiří Fuchs,¹¹ spojený s nominalismem, proto za reálné považuje pouze jednotliviny. Subjektem poznání tedy může být jen konkrétní jedinečný člověk.

⁵ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information science: Domain-analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231

HJØRLAND, Birger. Domain analysis in information science: Eleven approaches - traditional as well as innovative. *Journal of Documentation*. 2002, **58**(4), s. 422-462. ISSN 0022-0418.

HJØRLAND, Birger. Epistemology and the socio-cognitive perspective in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2002, **53**(4), s. 257-270. ISSN 1532-2882.

⁶ BELKIN, N. J. a R. N. ODDY, R. N. a H. M. BROOKS. ASK for information retrieval. Parts 1 and 2. *Journal of documentation*. 1982, **38**(2, 3), s. 61-71, 145-164. ISSN 0022-0418.

BELKIN, Nicholas J. The cognitive viewpoint in information science. *Journal of Information Science*. 1990, **16**(1), s. 11-15. ISSN 0165-5515.

INGWERSEN, Peter. Cognitive perspective of information retrieval interaction: elements of a cognitive IR theory. *Journal of documentation*, 1996, **52**(1), 3-50. ISSN 0022-0418.

WILSON, Tom D. The cognitive approach to information-seeking behaviour and information use. *Social Science Information Studies*. 1984, **4**, s. 197-204. ISSN 0143-6236.

⁷ HJØRLAND, Birger. Arguments for epistemology in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2003, **54**(8), s. 805-806. ISSN 1532-2882.

⁸ HJØRLAND, Birger. Afterword : Ontological, epistemological and sociological dimensions of domains. *Knowledge organization*. 2003, **30**(3-4), s. 239-245. ISSN 0943-7444.

⁹ LUHMANN, Niklas. *Sociální systémy: nárys obecné teorie*. 1. vyd. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 550 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-100-0.

¹⁰ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1984. 407 s.

¹¹ FUCHS, Jiří. *Filosofie. 2, Kritický problém pravdy*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 1995. 172 s. ISBN 80-85929-06-6, s. 101-107

Racionalismus zase vychází z jedinečné zkušenosti každého subjektu se sebou samým.¹² Proto se empirismus i racionalismus shodují v tom, že tím, kdo poznává, je konkrétní jedinec.

V ontologii tyto přístupy implikují buď materialistický pluralismus, který uznává, že reálně existuje množství individuálních jsovcen – jednotlivin, ale existenci mají pouze taková jsoucna, která jsou smyslově vnímatelná, tj. hmotná, nebo substanční dualismus, který důsledně rozlišuje říši materiálních věcí a říši ducha (krajní variantou tohoto přístupu je pak solipsismus, který nepřipouští existenci ničeho jiného než poznávajícího subjektu).

Tento epistemologický a ontologický rámec pak nutně určuje metody, kterými se k problematice poznání přistupuje. Protože je kognitivní paradigma ovlivněné empirismem nebo racionalismem, předmětem jeho výzkumu je konkrétní psychický systém, který poznává. Subjektem poznání je tedy jedlivec – individuum. Metodologický přístup spojený s kognitivním paradigmatem proto označují Hjørland a Albrechtsenová¹³ jako *metodologický individualismus*.¹⁴

Kognitivismus vycházející z empirismu preferuje empirické metody: zaměřuje se na pozorovatelné projevy spojené se získáváním a využíváním informací – na informační chování jedinců a zkoumá především okolí poznávajícího subjektu – jeho informační vstupy a výstupy. Naopak hlavní metodou směru vycházejícího z racionalismu je racionální analýza poznávacích procesů, jejímž cílem je modelování vnitřního prostředí poznávajícího subjektu – k vnitřnímu prostředí subjektu patří například endocept,¹⁵ osobnostní fond jedince. Kognitivní přístup motivovaný empirismem se označuje jako *behaviorismus*, racionalismem je inspirované *kognitivní paradigma* v užším smyslu.¹⁶

Kromě behaviorismu a kognitivismu (v užším smyslu) Hjørland a Albrechtsenová¹⁷ rozlišují další dva přístupy: objektové paradigma a komunikační paradigma. Chápe je však jako odnože kognitivního paradigmatu a řadí je tedy k směrům metodologického individualismu. Objektové paradigma je motivováno naivním realismem, podle kterého je poznávání naprosto neproblematické a epistemologie je vlastně zbytečná, komunikační paradigma je ovlivněno postmodernismem. Vedle základní linie, která vede mezi kognitivním a sociálně-doménovým paradigmatem, pak tito autoři zmiňují ještě dva přístupy, které hraničí s informační vědou: fyzikální a oborové paradigma. Tato paradigmatu však již do rozsahu informační vědy nespádají.

Rozdíly mezi jednotlivými přístupy v rámci široce chápaného kognitivního paradigmatu můžeme vyjádřit následující tabulkou.

¹² DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd., v Nakladatelství Svoboda 1. Překlad Věra Szathmáryová-Vlčková. Praha: Svoboda, 1992. 67 s. ISBN 80-205-0216-5.

¹³ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231, s. 409

¹⁴ Viz také FAY, Brian. *Současná filosofie sociálních věd: multikulturní přístup*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 324 s. Studijní texty; sv. 24. ISBN 80-86429-10-5.

¹⁵ Srovnej s CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. 1. vyd. Praha: Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4, s. 23

¹⁶ Kognitivní paradigma v užším smyslu rámcově odpovídá reprezentačnímu paradigmatu, o kterém hovoří Rafael Capurro (CAPURRO, Rafael. *Základy informační vědy: revize a perspektivy*. *Národní knihovna*, 2003, **14**(3), s. 163-168. Dostupné také z: <<http://knihovna.nkp.cz/NKKR0303/0303163.html>>. ISSN 0862-7487.).

¹⁷ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information Science: Domain-analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231, s. 410

Paradigmata metodologického individualismu	Epistemologická východiska	Předmět zájmu	Pojetí subjektu poznání	Preferované metody
behaviorální	empirismus	individuální subjekt jako objekt	jedinec jako předmět informačních vstupů a výstupů	empirický výzkum informačního chování
kognitivní (v užším smyru)	racionalismus	individuální subjekt jako subjekt	jedinec jako poznání reprezentující subjekt	racionální analýza a modelování vnitřního prostředí subjektu
objektové	naivní realismus	objekt jako objekt	nevyjádřené, implicitně jedinec	empirická nebo racionální analýza informačního objektu
komunikační	postmodernismus	individuální subjekt jako subjekt/objekt komunikačního vztahu	jedinec v síti komunikačních vztahů	analýza diskurzu

Tab. 1

1.2 Sociálně-doménové paradigma

Sociálně-doménový přístup, který se zaměřuje na výzkum poznání v rámci tzv. sociálních systémů,¹⁸ je ovlivněn zejména sociologií vědění.¹⁹ Sociologie vědění má své kořeny především v marxismu,²⁰ německé „duchovědě“,²¹ americkém pragmatismu,²² sociálním konstruktivismu,²³ teorii komunikativního jednání,²⁴

¹⁸ LUHMANN, Niklas. *Sociální systémy: nárys obecné teorie*. 1. vyd. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 550 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-100-0.

¹⁹ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231, s. 400

²⁰ MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 80-7115-022-3.

²¹ DILTHEY, Wilhelm. *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. 1. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. 402 s. Suhrkamp Taschenbuch Wiss; 354. ISBN 3-518-27954-8.

²² MEAD, George Herbert. *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press, 1997. 401 s. ISBN 0-226-51668-7.

²³ BERGER, Peter Ludwig a Thomas LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

²⁴ HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2000. 418 s. Morální a politická filosofie; sv. 8. ISBN 80-7007-134-6.

popřípadě ve fenomenologii²⁵ nebo ve francouzském poststrukturalismu²⁶ a dekonstruktivismu.²⁷ Z hlediska epistemologie jsou tyto směry spojené s historismem (marxismus), hermeneutikou (duchovědy), pragmatickou koncepcí pravdy (pragmatismus), interpretativní sociologií a etnometodologií, transcendentální fenomenologií nebo analýzou struktury.

Hjørland a Albrechtsenová²⁸ považují za epistemologické východisko sociálně-doménového přístupu vědecký realismus nebo sociální konstruktivismus. S druhým jmenovaným směrem se dá nepochybně souhlasit, vědecký realismus, jehož vlivná varianta je reprezentována například jménem K. R. Poppera, však za metodologické východisko spojené se sociologií vědění můžeme považovat s těžší. Stanislav Hubík²⁹ rozlišuje tři základní paradigmatu sociologie vědění: světonázorové (Scheler), ideologické (Mannheim), interpretativní (Schutz). K dalším odnožím sociologie vědění patří relativismus, postmodernismus a sociální konstrukce reality. Ani jediný směr spojený se sociologií vědění nemůžeme nazvat realismem a ani jediného jejich protagonistu realistou (nejblíže má k realismu Max Scheler). Všichni hlavní představitelé sociologie vědění stojí v podstatě na pozici externalismu, tedy přesvědčení, že poznání je podmíněné extrakognitivními faktory, jako je sociální struktura, mocenské zájmy či snaha o legitimizaci institucí. Je pravda, že zájem o tyto faktory je motivován především metodologicky (sociální podmíněnost poznání je předmětem sociologie vědění) a nemusí automaticky znamenat epistemologický antirealismus. U žádného z daných autorů však nezaznamenáváme vedle zájmu o vztah společnosti a poznání také zájem o vztah poznání a reality, který je pro realismus signifikantní. K realismu tedy jejich pozice nevede a epistemologická pozice, která si za vzor bere sociologii vědění musí být přinejmenším implicitně externalistická. Vědecký realismus je naproti tomu spojený s internalismem, tedy přesvědčením, že rozhodující vliv na poznatky mají kognitivní faktory, například vědecké metody.

Své ontologické ukotvení má sociálně-doménové paradigma v materialistickém (Marx) či idealistickém monismu (Hegel), popřípadě v subjektivním idealismu (Fichte).

Monismus je ontologický model, podle kterého má svět jedinou podstatu buď hmotnou, nebo duchovní. V materialistickém pojetí je podstatou světa věčná hmota, která prochází neustálými transformacemi, podle idealismu je podstatou světa objektivní duch. Tento názor se projevuje i na monistickém pojetí struktury reality, monisté v podstatě považují celý svět za jediné jsooucní a všechny věci za pouhé projevy, vlastnosti tohoto jsooucní. V monismu se v podstatě stírá rozdíl mezi objektem a subjektem, bytím a poznáním (marxisté sice rozlišují bytí a poznání, objekt a subjekt, ale podle nich mezi těmito aspekty existuje dialektický vztah, což znamená, že například objekt a subjekt je i není identický; v tomto diskursu se dá říct o podstatě reality velmi málo). Naproti tomu ontologický pluralismus umožňuje rozlišit mezi subjektem a objektem: existuje-li na světě více jsooucní, pak jedno jsooucní, které je schopné poznávat, může jako předmět svého poznání mít jsooucní jiná.

Podle subjektivního idealismu má poznávající subjekt duchovní podstatu a je vůči materiálnímu světu transcendentní – svět je říší nutnosti a přísné determinace, duch je říší svobody.

Naše identifikace ontologických východisek doménové analýzy se zásadně liší od názoru Hjørlanda a Albrechtsenové.³⁰ Je to dáno pravděpodobně dosti odlišným chápáním pojmů. Tito autoři považují za ontologické východisko doménové analýzy realismus. Naše stanoviska budou důkladně rozvedena níže. Nyní

²⁵ SCHUTZ, Alfred. *Collected papers. [Vol.] 1, The problem of social reality*. 4th ed. Hague: Nijhoff, 1973. xviii, 361 s. *Phaenomenologica*; 11. ISBN 90-247-1502-4.

²⁶ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. V Praze: Herrmann & synové, 2002. 318 s. ISBN 80-239-0124-9.

²⁷ DERRIDA, Jacques. *Texty k dekonstrukci: Práce z let 1967 - 72*. Bratislava: Archa, 1993. 330 (336) s.

²⁸ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, 46(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231, s. 412

²⁹ HUBÍK, Stanislav. *Sociologie vědění: základní koncepce a paradigmatu*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 224 s. *Základy sociologie*; sv. 5. ISBN 80-85850-58-3.

³⁰ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information Science: Domain-analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, 46(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231, s. 412

jen stručně. Vzhledem k tomu, že Hjørland a Albrechtsenová tvrdí, že epistemologicky vychází doménová analýza ze sociálního konstruktivismu, což je směr vůči realismu spíše protikladný, a tomu, že vědecký realismus jako metodologické východisko jsme museli odmítnout, je třeba hledat ontologická východiska sociálně-doménového paradigmatu jinde, a to právě v monismu, popřípadě subjektivním idealismu, což jsou směry mající nejbližší k jednotlivým paradigmatům sociologie vědění. Monismus umožňuje chápat společnost jako jediný subjekt, subjektivní idealismus, zase pomáhá rozumět společnosti jako tvůrci poznatků.

Epistemologická a ontologická východiska předurčují teorie informační vědy vycházející ze sociologie vědění k tomu, aby za předmět svého zkoumání nepovažovaly jednotlivce, individuum, ale spíše společenství jednotlivců spojených vzájemnými vazbami – sociální sítí. Právě sociální síť se v tomto pojetí stává subjektem poznávací činnosti a tvůrcem poznatků. Metodologii spojenou s tímto přístupem označují Hjørland a Albrechtsenová³¹ jako *metodologický kolektivismus*. Obecně se dá o ní říci, že tíhne k menší metodologické rigiditě, více zdůrazňuje historickou a sociální podmíněnost poznání a nebrání se pluralitě metodologických přístupů³² – narozdíl od kognitivního paradigmatu, které je více scientistické, tzn. více dbá na jednostranně chápanou vědeckost a metodologickou čistotu.³³ Obecným metodologickým východiskem je sociální konstruktivismus (tvrzení, že za takové východisko můžeme považovat vědecký realismus, nemá opodstatnění).³⁴ Speciální metodologii v rámci informační vědy představuje tzv. doménová analýza,³⁵ tedy analýza geneze poznání uvnitř domén, analýza diskursu³⁶ zabývající se způsoby komunikace v rámci domény a další metody, které berou v potaz sociální rozměr poznání.

Hlavní východiska a sociálně-doménového paradigmatu můžeme vyjádřit touto tabulkou:

Paradigma metodologického kolektivismu	Epistemologická východiska	Předmět zájmu	Pojetí subjektu	Preferované metody
Sociálně-doménové paradigma	Historismus, hermeneutika, pragmatismus, fenomenologie, strukturalismus	Kolektivní subjekt	Sociální síť jako subjekt poznání	Doménová analýza, analýza diskursu, historická zkoumání, strukturní analýza

Tab. 2

³¹ HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a new horizon in information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231, s. 409

³² Srovnej s DERVIN, Brenda. Human studies and user studies: a call for methodological interdisciplinarity. In *Information Research*. [online]. 2003, **9**(1), paper 166. [cit. 2011-12-27]. Dostupné z: <http://InformationR.net/ir/9-1/paper166.html>

³³ Srovnej s WILSON, Tom D. The cognitive approach to information-seeking behaviour and information use. *Social Science Information Studies*. 1984, **4**, s. 197-204. ISSN 0143-6236.

³⁴ SAVOLAINEN, Reijo, Kimmo TUOMINEN a Sanna TALJA. The social constructionist viewpoint to information practices. In: *Theories of information behavior*. Medford, N.J. : American Society for Information Science and Technology by Information Today, c2005. ASIST monograph series. ISBN 1-57387-230-X, s. 328-333.

HOLLAND, George Adam. Associating social constructionism and extended cognition in information studies. *Journal of Documentation*. 2006, **62**(1), s. 91-100. ISSN 0022-0418.

FLORIDI, Luciano. A Defence of Constructionism: Philosophy as Conceptual Engineering. *Metaphilosophy*, 2011, **42**(3), s. 282-304. ISSN 0026-1068.

³⁵ HJØRLAND, Birger. Domain analysis in information science: Eleven approaches - traditional as well as innovative. *Journal of Documentation*. 2002, **58**(4), s. 422-462. ISSN 0022-0418.

³⁶ FROHMANN, Bernd. The power of images: a discourse analysis of the cognitive viewpoint. *Journal of documentation*, 1992, **48**(4), s. 365-386. ISSN 0022-0418.

1.3 Srovnání kognitivního paradigmatu s paradigmatem sociálně-doménovým

Zatímco kognitivní obrat v informační vědě se vymezoval proti zaměřenosti na informační objekt a upřel svou pozornost na uživatele informací jako na poznávající subjekt,³⁷ sociálně-doménový přístup se obrací především k tvůrcům informací. Představitelé kognitivního směru kritizují objektově-orientovanou informační vědu proto, že nebere v potaz subjektivní stránku uživatele, která má velký vliv na výsledné informační chování. Sociálně-doménové paradigma naopak vytýká kognitivismu to, že opomíjí rozhodující faktor informačního procesu,³⁸ který představují tvůrci informací a navrhovatelé informačních systémů. Peter Ingwersen považuje tvrzení, že se kognitivní přístup nezajímá o tvůrce informací, za jeho desinterpretaci:

„...kognitivní úhel pohledu byl po dlouhou dobu (des)interpretován jako na uživatele a rozhraní zaměřený přístup, ve kterém člověk, když vyhledává informace, jedná jako recipient dat, znaků, potenciálních informací generovaných ‚systémem‘, který je začleněný do zdrojů poznání.“³⁹ V každém případě však platí, že jak tvůrce, tak uživatel jsou v rámci kognitivismu vždy individuální a že středem zájmu kognitivního směru je uživatel.

Obě paradigmaty se tedy shodují v tom, že odvracejí svoji pozornost od informačních objektů, systémů či kanálů samotných a zaměřují ji na prvky, které stojí na okraji informačního procesu. Kognitivní paradigma klade do centra svého zájmu uživatele informací, tedy cílový prvek informačního procesu, sociálně-doménový přístup naopak preferuje výzkum počátečních fází, tedy samotné tvorby informací a informačních systémů. Pokud jde o informační objekty, kognitivní přístup zajímá, jak jsou recipovány a reprezentovány v lidské mysli, sociálně-doménový směr naproti tomu zaměřuje na to, jak ovlivňuje charakter tvůrců informací (domény) výsledný informační objekt. Díky svému zázemí v empirismu či racionalismu je středem zájmu kognitivního přístupu jedinec, sociálně-doménový přístup se pro svou inspiraci v sociologii vědění zaměřuje na sociální síť. Když rozdělíme informační proces na tři nezákladnější prvky: tvůrce informací – informační systém – uživatel informací, můžeme rozdíly mezi kognitivním a sociálně doménovým přístupem znázornit takto:

	Tvůrce informací	Informační systém	Uživatel informací
Kognitivní paradigma	Jako ten (individuum), kdo reaguje na uživatelské potřeby	Jako prostředí pro vyhledávání informací	Jako ten (individuum), kdo vyhledává informace (hlavní zájem)
Sociálně-doménové paradigma	Jako ten (kolektiv), kdo vytváří informace (hlavní zájem)	Jako výsledek tvůrčí činnosti	Jako ten (kolektiv), kdo se může spolupodílet na tvorbě informací

Tab. 3

Máme-li zhodnotit oba přístupy, musíme říci, že každý má své výhody a nevýhody. Proti tradičnějšímu objektově-orientovanému paradigmatu představuje zájem o epistemologické otázky, který je charakteristický jak pro kognitivní, tak pro sociálně-doménový směr, jistě určitý pokrok. Problematictější je, s jakými epistemologickými východiskami se obě paradigmaty spojila. Kritika vedená vůči faktu, že kognitivismus našel své zázemí v empirismu nebo racionalismu, je jistě oprávněná – jde skutečně o velmi problematické teorie

³⁷ BELKIN, Nicholas. J. Anomalous States of Knowledge as a Basis for Information Retrieval. *The Canadian Journal of Information Science*. 1980, 5, s. 133-143. ISSN 0165-5515.

³⁸ FROHMANN, Bernd. Rules of indexing: a critique of mentalism in information retrieval theory. *Journal of documentation*, 46(2), s. 81-101. ISSN 0022-0418.

³⁹ INGWERSEN, Peter. Cognitive perspective of information retrieval interaction: elements of a cognitive IR theory. *Journal of documentation*, 1996, 52(1), 3-50. ISSN 0022-0418, s. 5

poznání. Nicméně sociálně-doménový směr nevolil o mnoho lépe, v jistých ohledech mnohem hůře. Sociologie vědění, z níž vychází, reprezentovaná jmény jako Marx, Mannheim, Schutz, Habermas, Berger a Luckmann nepatří určitě ke vzorům bezproblémového epistemologického přístupu. Důkladnou kritikou těchto východisek se budeme zabývat v následujících kapitolách.

Oproti sociálně-doménovému přístupu má kognitivismus nepochybně výhodu ve snadnější identifikaci svého předmětu a vlastních metod. Lidský jedinec je systémem, který je poměrně snadno odlišitelný od svého prostředí, což je dáno tím, že se narodil od lidského společenství – sociální sítě vyznačuje substanciální jednotou (o tom pojednáváme v kap. 2.2). I metodologicky je kognitivismus méně problematický: empirie nebo racionální analýza a modelování jsou postupy, které mají svá přesná pravidla. Nelze souhlasit s tvrzením Birgera Hjørlanda,⁴⁰ že se kognitivisté svou zaměřeností k jednotlivci, kterou považují za metodologicky čistou, paradoxně dostávají na pozici krajního subjektivismu. Protagonisté kognitivního paradigmatu určitě alespoň explicitně netvrdí, že lidé nemají nic společného a že nelze výsledky výzkumu zobecňovat a aplikovat je na člověka obecně. Na druhé straně má Hjørland pravdu v tom, že tyto metody mohou vést k redukcionismu a být překážkou toho, aby na problém bylo pohlíženo z hlediska celku. Hlavním problémem dle našeho názoru je skutečnost, že kdyby byl kognitivismus všeobecně přijat na půdě informační vědy, znamenalo by to redukci informační vědy na subdisciplínu vědy kognitivní.

Sociálně-doménový přístup má mnohem hůře identifikovatelný předmět zkoumání. Povšimli jsme si toho hned na počátku, když jsme upozorňovali na to, že není zcela jasné, co to doména je. Ostatně tento problém se obecně týká všech věd o společnosti – někteří autoři dokonce pochybují o tom, zda něco jako společnost vůbec existuje.⁴¹ Je to dáno tím, že společnost jako skupina lidí se vyznačuje jednotou akcidentální, jde o seskupení individuí na základě nějakého společného vztahu (viz kap. 2.2). Výhodou sociálně-doménového paradigmatu naopak je to, že není redukcionistické, dokáže vidět problematiku v širším celku. Hlavní přínosem tohoto směru je fakt, že umožňuje identifikovat informační vědu jako sociální vědu a stanovuje jí pevné místo mezi vědami o společnosti, kam podle autorů jako Dick⁴² a Cibangu⁴³ patří.

2 Kognitivní a sociálně-doménové paradigma ve světle epistemologie

V této kapitole nám půjde o hlubší analýzu kognitivního a sociálně-doménového paradigmatu, které jsme předběžně představili v předchozí kapitole, s ohledem na epistemologická a ontologická východiska. Zaměříme se především na epistemologické pojmy poznání, objekt a subjekt a ontologické pojmy individuum a sociální síť.

Epistemologie (noetika, gnozeologie, teorie poznání) je pro vědu obecně naprosto zásadní disciplínou.⁴⁴ V informační vědě je to patrné na první pohled, protože tento obor se zaměřuje přímo na zkoumání geneze a transferu poznání. V jejím rámci zdůrazňují rozhodující roli epistemologie např. J. M. Budd,⁴⁵ Birger

⁴⁰ HJØRLAND, Birger. Epistemology and the socio-cognitive perspective in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2002, **53**(4), s. 257-270. ISSN 1532-2882.

⁴¹ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 4. rozšíř. vyd., dotisk. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, 204 s. ISBN 80-85850-25-7, s. 11

⁴² DICK, A. L. Library and information science as a social-science - neutral and normative conceptions. *The library quarterly*. 1995, **65**(2), s. 216-235. ISSN 0024-2519.

⁴³ CIBANGU, S. K. Information science as a social science. *Information Research*. **15**(3), paper 434. Dostupné z: <http://InformationR.net/ir/15-3/paper434.html>. ISSN 1368-1613.

⁴⁴ FUCHS, Jiří. *Filosofie. 2, Kritický problém pravdy*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 1995. 172 s. ISBN 80-85929-06-6, s. 27

⁴⁵ BUDD, J. M. An epistemological foundation for library and information-science. *The library quarterly*. 1995, **65**(3), s. 295-318. ISSN 0024-2519.

Hjørland⁴⁶ či Brenda Dervinová.⁴⁷ Epistemologie se jako filosofická disciplína zaměřuje na zodpovězení dvou stěžejních otázek:

1. zda je poznání možné
2. jak poznání probíhá

Na zodpovězení první otázky závisí smysluplnost a hodnota vědeckého bádání. Je-li poznání možné, je smysluplné se jím zabývat a výsledky vědy – poznatky – mají cenu (a vice versa). Nerozhodnutelnost první epistemologické otázky sice nelikviduje zcela smysluplnost vědy, značně však snižuje její význam. Pokud nemůžeme apodikticky (tj. s nevývratnou jistotou) rozhodnout, zda je poznání možné, musíme, chceme-li se vědou zabývat, *věřit*, že tomu tak je. To však řadí vědu po bok jiných diskursů, jakými jsou mytologie, ideologie apod., které jsou na víře konec konců založeny také. Právě z této pozice na vědu útočí postmodernisté jako Feyerabend.⁴⁸ Naštěstí epistemologické výzkumy ukazují, že na první otázku můžeme odpovědět kladně.⁴⁹

Na zodpovězení druhé otázky záleží celkové pojetí vědy i metod, které jsou v jejím rámci přípustné. Například empirismus jako epistemologické východisko vede k pozitivismu, který za základní metodu považuje indukci a za zdroj informací mu slouží smyslová fakta. Naopak věda založená na racionalismu preferuje dedukci a více než vnější smyslový svět ji zajímá svět pojmů. Různý přístup k zodpovídání druhé epistemologické otázky také znamená preferenci různých ontologických modelů univerza. Empirismus například často implikuje materialismus: od metodologické podmínky zabývat se jen smyslově vnímatelným vede jen krůček k ontologickému tvrzení, že vše, co existuje je smyslově vnímatelné, a tedy hmotné. Racionalismus zase spíše tíhne k idealismu: od zájmu o subjekt poznání není daleko ke konstatování, že subjekt je vše, co existuje.

V jiných případech vedou implikace směrem od ontologie k epistemologii. Například snaha vymezit společnost (sociální síť) jako něco jsoúcího, jako předmět, který může být zkoumán, může směřovat k tomu, že jsou společnosti připisovány vlastnosti, které jsou vlastní některým druhům přírodních předmětů – například to, že mohou být subjektem poznání.

V následujících řádcích se podíváme na problematiku poznání ve světle druhé epistemologické otázky. Pokusíme se vymezit, co je to poznání, jakou má základní strukturu a jaký ontologický statut je třeba připsat jednotlivým složkám poznávacího procesu. Výsledky tohoto zkoumání pak aplikujeme na problematiku kognitivního a sociálně-doménového paradigmatu v informační vědě.

2.1 Poznání

Podstatné jméno poznání je odvozeno od slovesa poznávat, souvisí tedy s nějakým dějem, činností či procesem. O jaký typ procesu se jedná? Nejprve trochu obecně. U každého procesu či změny⁵⁰ musíme rozlišit:

1. to, co je měněno – subjekt změny

⁴⁶ HJØRLAND, Birger. Arguments for epistemology in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2003, **54**(8), s. 805-806. ISSN 1532-2882.

⁴⁷ Dervinová o epistemologii hovoří jako o teorii pro metodologii: DERVIN, Brenda. What Methodology Does to Theory: Sense-Making Methodology as Exemplar. Chapter 2. In: *Theories of Information Behavior*. Ed. By K. Fisher, S. Erdelez, L. McKechnie. Meford, NJ., Information Today, 2005. ISBN 1-57387-230-X, s. 25-29.

⁴⁸ FEYERABEND, Paul K. *Rozprava proti metodě*. Vyd. 1. Praha: Aurora, 2001. 430 s. ISBN 80-7299-047-0.

⁴⁹ STODOLA, Jiří. Rekonstruktivní hermeneutika jako obecná metodologie informační vědy. *ProInflow: časopis pro informační vědy* [online], 2011, **3**(1) [cit. 2011-12-22]. Dostupné z:

<http://pro.inflow.cz/sites/default/files/pdfclanky/05.recenzovaneStodola.pdf>. ISSN 1804-2406.

⁵⁰ Srovnej s MACHULA, Tomáš. *Filosofie přírody*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 2007. 109 s. ISBN 978-80-87183-00-7, s. 54-57

2. výchozí a cílový stav změny
3. to, co změnu působí – objekt

Zkusme si představit následující jednoduchou situaci. Chceme si uvařit čaj. K tomu potřebujeme přivést vodu v konvici do bodu varu. Subjektem změny je voda. Výchozím stavem je teplota vody, která je před započítím ohřívání, řekněme, 20°C. Cílovým stavem je teplota vody 100°C. Co působí přechod (proces) z výchozího do cílového stavu? Například plamínek plynového hořáku o dostatečné teplotě (energii), kterou předává konvici a jejím prostřednictvím vodě. To je proces změny, který není poznáním.

Uvažme jinou situaci. Chceme cestovat z Brna do Prahy, ale neznáme žádné vhodné spoje. Výchozím stavem je naše nejistota vzhledem ke způsobům, jak cestovat z Brna do Prahy. Cílovým stavem je odstranění této nejistoty, tj. získání poznatku o možnostech cestování z Brna do Prahy. To, co působí odstranění této nejistoty je informační systém, ve kterém si vyhledáme všechny relevantní spoje, přesněji je to výstup, který nám poskytuje systém v podobě znakového záznamu jako reakci na náš dotaz (vstup). Systém nám nesděljuje žádný druh energie, ale informaci. Právě tento typ změny charakterizujeme jako poznání.

Rozdíl mezi dvěma popsány procesy je zřejmý. V prvním případě vnější příčina (plamen) působí přechod subjektu (vody) ze stavu nižší teploty do stavu vyšší teploty a energie tohoto procesu je plně hrazena z energetické zásoby účinné příčiny. Vztah mezi účinnou příčinou (objektem) a subjektem změny označujeme jako energetický (v terminologii tradiční filosofie jde o reálnou změnu). Ve druhém případě vnější příčina (znakový záznam) působí přechod subjektu (člověka) ze stavu nevědomosti v jistém ohledu do stavu vědomosti ve stejném ohledu a přitom žádná energie z účinné příčiny do subjektu, který podstupuje změnu, nepřechází. Přesto dochází ke změně, k odstranění nejistoty, tj. k dodání informace. Proto v tomto případě vztah mezi účinnou příčinou (objektem) a subjektem změny nazýváme vztahem informačním⁵¹ (terminologii tradiční filosofie jde o spirituální, duchovní změnu). Rozdíly mezi energetickým a informačním vztahem, reálnou a spirituální změnou rozlišuje Zbigniew J. Gackowski⁵² prostřednictvím pojmů vzor v podstatě (pattern in substance) a vzor ve formě (pattern in form). Ronald J. Day⁵³ v této souvislosti hovoří o rozdílu mezi mechanickou a formální (strukturální) kauzalitou.⁵⁴

A právě informační vztah (duchovní změna, přenos vzoru ve formě, formální příčina) je charakteristický pro proces poznání.

Poznání tedy můžeme definovat jako *proces, během něhož subjekt přechází ze stavu nejistoty s ohledem na nějaký stav světa do stavu jistoty s ohledem na tentýž stav prostřednictvím informačního kauzálního působení objektu*.⁵⁵

Pro poznání jsou důležité tyto pojmy: subjekt, objekt a informační vztah. Pokud chybí tyto složky, můžeme o poznání hovořit jen v přeneseném smyslu.

Subjekt je někdo, kdo ze stavu nevědomosti přechází do stavu vědomosti.

⁵¹ CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. 1. vyd. Praha: Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4, s. 26

⁵² GACKOWSKI, Zbigniew. Subjectivity Dispelled : Physical Views of Information and Informing.. *Informing science*. 2010, **13**, s. 35-52. ISSN 1521-4672.

⁵³ DAY, Ronald J. Death of the user : Reconceptualizing subjects, objects, and their relations. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2011, **62**(1), s. 78-88. ISSN 1532-2882.

⁵⁴ Jde o aristotelské rozlišení mezi účinnou a materiální příčinou na jedné straně a příčinou formální na straně druhé.

⁵⁵ Toto pojetí poznání může být chápáno jako úzké. Evoluční ontologové (Šmajš, 2008) chápou poznání šířeji – považují každý živý systém za poznávající včetně systémů, které nemají centrální nervovou soustavu a nemohou proto reprezentovat realitu prostřednictvím vjemů, představ a pojmů. Lze se jistě ptát, zda reakce živého organismu na prostředí, při které nedochází k reprezentaci stavu okolí v centrální nervové soustavě, je poznáním či nikoliv. V naší práci se zabýváme pouze poznáním lidským, proto charakterizujeme poznání v užším smyslu.

Objekt je to, co zapříčiňuje změnu v subjektu a co je subjektu vnější (subjekt se při reflexi může učinit sám objektem, ale to až ve chvíli, kdy na základě dostatečného poznání svého okolí, dokáže odlišit sám sebe jako svébytný systém odlišný od svého prostředí). Objekt, který je zdrojem odstranění nejistoty může být dvojího druhu. Může jít o předmět, který odstraňuje nevědomost přímo prostřednictvím svého kognitivního obrazu, který vzniká ve vědomí. Například, když potřebujeme vědět, zda venku prší, podíváme se z okna, a vidíme-li déšť, víme, že prší (a vice versa). Déšť je objektem, který působí v nás stav – „vidět, že prší“. Jiným objektem je objekt, který reprezentuje něco jiného, objekt, který plní zastupující funkci – znak. Prostřednictvím znaků bylo dosaženo odstranění neurčitosti ve druhém příkladě, který jsme uvedli. Znakový záznam, který obsahuje například znaky označující skutečné místo a čas odjezdu vlaku z Brna do Prahy, reprezentuje situaci, která má nastat na základě jízdního řádu.

Informační vztah mezi objektem a subjektem je vztah, při kterém objekt působí in-formaci subjektu, tedy jakousi nehmotnou změnu. Vztah mezi poznatkem, který je reprezentací reality v subjektu, a skutečností samotnou (objektem) může být adekvátní či neadekvátní. Adekvátní vztah poznání a reality se nazývá pravdivým poznáním. Vztah adekvace mezi realitou a poznáním je základem korespondenční teorie pravdy. Klasická korespondenční teorie pravdy považuje lidské pojmy za abstrakce vytvořené na základě reálných předmětů. Abstrakce je odhlédnutím od konkrétních materiálních podmínek spojených s reálnými předměty a ponechání pouze těch rysů, které jsou pro dané věci konstitutivní a jsou na konkrétních materiálních podmínkách nezávislé. Například všechny lidi můžeme vystihnout pojmem člověk proto, že jsme odhlédli od individuálních rozdílů a ponechali pouze to, co je všem lidem společné. Pokud tento pojem vystihuje vlastnost sdílenou všemi předměty, na jejichž základě byl vytvořen, a je těmto předmětům v myšlenkovém aktu (soudu) přidělen, dochází ke shodě mezi poznáním reprezentovaným pojmem a skutečností, která je zastoupena předměty.

2.2 Individua, sociální sítě a poznání

Zde se dostáváme postupně od otázek epistemologických k otázkám ontologickým. Hlavní otázka, která nás nyní zajímá zní: jaký ontologický statut může mít jsooucnost, které se stává subjektem poznání? Řekli jsme, že pro kognitivní přístup je subjektem jedinec disponující schopností poznávat (v tomto textu k nim řadíme všechny živočichy s centrální nervovou soustavou, otázku poznávání jiných živých systémů necháváme otevřenou) – individuum. Co je pro individuum charakteristické? Stanislav Sousedík stanovuje tři základní podmínky, které musí individuum splňovat:

„x je empirické individuum, jestliže 1) x je těleso, 2) každá část tohoto x je jeho část vlastní, a 3) neexistuje y takové, že x je pravou a vlastní částí y.“⁵⁶

První podmínka odlišuje individuum od nesoudržného jsooucnosti, druhá od agregátu individuí (viz níže), třetí od části jiného individua (pokud je organismus individuum, není vlastní částí jiného organismu-individua a zároveň nejsou individui jeho vlastní částí; tedy pokud je člověk individuum, není individuem celoplanetární systém Gaia ani jednotlivé buňky v lidském těle; jinak by nebyla splněna třetí podmínka). Tělesem je to, co je rozprostraněné a soudržné a odlišné od svého okolí. Vlastní část je taková část, která vzniká pouze v rámci vzniku a vývoje daného individua, vzniká a může existovat pouze v rámci celku, jehož je částí. To ovšem nevylučuje, že podmínkou životaschopnosti organismu nemohou být jiná individua (například podmínkou pro život vyšších organismů je jejich koexistence s nižšími organismy a naopak řada organismů, včetně člověka, přežívá pouze, je-li součástí většího celku), podmínka, že každá část individua je jeho částí vlastní a individuum není vlastní částí jiného individua tím není narušena. To, co má všechny části vlastní, se vyznačuje podstatnou (substanciální) jednotou. Zcela zjevnými individui jsou vyšší živočichové. Tuto individuálnost vysvětluje Maturana a Varela⁵⁷ pomocí pojmu autopoiesis.

⁵⁶ SOUSEDÍK, Stanislav. *Identitní teorie predikace*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. 167 s. Oikúmené; sv. 130. ISBN 80-7298-192-7, s. 26

⁵⁷ MATURANA, H. R. a F. J. VARELA. *Autopoiesis and cognition*. Dordrecht : The Netherlands : Reidel, 1980. ISBN 978-90-277-1015-4.

Domníváme se, že považovat individuuum jako psychický systém za subjekt poznání je poměrně neproblematické (máme evidenci o vlastní individualitě a neredukovatelnosti na jednotlivé části a rovněž evidenci o vlastním poznávání). Naopak vysvětlit poznání bez pojmu individuality je poměrně obtížné. Každý subjekt poznání musí být individuální celek, jinak dojde k problému, který popisuje Luciano Floridi:

„...pokud není tok informací (nebo humeovských percepčí nebo narrativních částí) nic víc než agregát, musí selhávat při formování soudržné jednoty, a to ponechme stranou vědomé já, dokud není důsledně a nepřechodně vázaný jako celek...“⁵⁸

Tok informací nemůže formovat individuuum, naopak informace mohou být smysluplně vnímány, existuje-li již nějaké individuuum, které je disponováno k poznávání. Vnímání tedy nezakládá individualitu, jak soudí empiristé,⁵⁹ ale již hotová individualita je předpokladem pro vnímání.

Vedle individuí se náš svět skládá také ze jsoucen, která se vyznačují nižším stupněm jednoty, přestože je jako určité jednotky pojmáme. Těmto jsoucnům říkáme agregáty.⁶⁰ Když mluvíme o hromadě písku, automobilu, rodině, internetové sociální síti, občanském sdružení, národě, pak přestože chápeme, že tato jsoucná nějaký ontologický statut mají, je zřejmé, že je mnohem slabší než u individuí, jako je Petr, Pavel či Jan. Jde totiž o jsoucná, která jsou složena z částí, které nepatří mezi části vlastní těmto jsoucnům, jako je tomu v případě individuí, tzn. jejich části nevznikají jen v jejich rámci. Například občanem České republiky se může stát člověk, který se narodil a vyrůstal v jiném státě. Zůstává, čím je, a zároveň se stává částí nového agregátu – státu. Naproti tomu nic, co vzniklo mimo individuuum, se nemůže stát částí individua, aniž by to ztratilo svoji původní podstatu (vzájemná závislost jednotlivých organismů v podobě například symbiózy tuto podmínku nenarušuje, symbiotické organismy, přestože jsou na sobě existenčně závislé, nejsou k sobě ve vztahu vlastních částí). Když přijímáme potravu, přeměňujeme ji v část svého těla, původní strava se nestává naší částí, ale je dílem přetvořena v část organismu (a tím přestává být, čím byla), dílem vyloučena. Podobně se děje například při transplantaci orgánů.

Spojení částí agregátu je tedy vnější. To však znamená, že částmi (nikoliv vlastními) agregátů musí být v poslední instanci nějaká individua. Co však spojuje individua do jsoucen vyznačující se jistým druhem jednoty? Je to společný cíl, ke kterému daná individua směřují. Například cílem automobilu je místní doprava, automobil jsou jednotlivé součástky (individua) spojené cílem pohybu z místa na místo. Cílem občanského sdružení je nějaká činnost, občanské sdružení se skládá z lidí (individuí) spojených za účelem určité činnosti.

Viděli jsme, že sociálně-doménové paradigma považuje za subjekt poznání společnost – sociální síť. Společnost je však nějaký typ agregátu. Můžeme ji v Aristotelových⁶¹ intencích definovat jako *agregát individuí – lidí, kteří jsou vzájemně spojeni cílem dosáhnout dobra*.⁶² Učinit nějaký agregát subjektem poznání se však z mnoha důvodů jeví jako problematické. Například se hned nabízí otázka, jaký je obsah poznání agregátu jako subjektu ve chvíli, kdy evidentní subjekty poznání – individua, která tvoří agregát, disponují vzájemně neslučitelnými poznatky. Kritikou pojetí agregátu jako subjektu se budeme zabývat v dalších podkapitolách.

⁵⁸ FLORIDI, Luciano. The Informational Nature of Personal Identity. *Minds and machines*. 2011, 21(4), s. 549-566. ISSN 0924-6495.

⁵⁹ Ačkoliv Luciano Floridi klade námitku, kterou jsme ocitovali, přesto zastává v daném článku empiristickou pozici.

⁶⁰ SOUSEDÍK, Stanislav. *Identitní teorie predikace*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. 167 s. Oikúmené; sv. 130. ISBN 80-7298-192-7, s. 18

⁶¹ ARISTOTELÉS. *Politika*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1988. 305 s. Filozofické odkazy. Predmarxistická filozofia, s. 19

⁶² Dobro je nejabstraktněji pojatý cíl, ke kterému lze směřovat, všechny partikulární cíle se do něj vejdou. Chceme-li sociální síť definovat co nejobecněji, je třeba na ni užít Aristotelovu definici společnosti.

2.3 Poznání a kognitivní paradigma

Podívejme se na kognitivní paradigma ve světle epistemologických a ontologických výzkumů struktury poznání, které jsme provedli v předchozích podkapitolách. Kritika, která je vůči kognitivismu vedena ze strany sociálně-doménového směru je v mnoha bodech oprávněná. Sociálně-doménový přístup vytýká kognitivismu především antirealismus,⁶³ tedy odtržení poznatků od toho, co je determinuje – od reality samotné. S touto výtkou se dá souhlasit: empirismus a racionalismus, z nichž kognitivismus vychází, jsou skutečně směry antirealistické, a to z toho důvodu, že více či méně popírají subjekt-objektový charakter poznávacího procesu.

Odstranit potíže s rolí objektu a subjektu v procesu poznání umožňuje tradiční realistický pohled. Představitelé sociálně-doménového paradigmatu rozpoznali neplodnost empirismu, racionalismu či transcendentálního idealismu zabalených do kognitivistického přístupu a k realismu se přihlásili. Problémem je, že to, co považují za realistickou pozici, jí ve skutečnosti není, nebo jí je jen ve velmi omezeném smyslu. Hjørland⁶⁴ rozlišuje důsledně mezi metafyzickým a epistemologickým realismem, ale explicitně se hlásí pouze k realismu metafyzickému, podle kterého realita existuje nezávisle na tom, je-li poznávána. Realismus jako metafyzická koncepce však představuje příliš slabé stanovisko na to, aby mohlo být ve vědě užitečné, a to z toho důvodu, že vědu ani tak nezajímá, zda realita existuje nezávisle na poznání (implicitně to předpokládá), ale spíše to, jakou má realita strukturu a jak je tato struktura poznatelná. Realismus je proto třeba chápat spíše jako epistemologický postoj, podle kterého není poznatek konstruován subjektem poznání, ale je výsledkem setkání subjektu s objektem, tj. s tím, co je subjektu vnější a co je základní determinantou poznatku.

Přesvědčení, podle kterého objekty reálně existují nezávisle na tom, zda jsou poznávány, nestačí k tomu, aby mohl být někdo nazván realistou, protože to předpokládá i většina antirealistů (kromě solipsistů jako Fichte či Klíma). Základní rozdíl mezi realistickými a antirealistickými koncepcemi není v tom, zda existují předměty nezávisle na našem poznání, ale v pojetí role objektu a subjektu při poznávání. To, co dělá z antirealistů antirealisty, je podcenění či přecenění této role.

Empiristé podceňují úlohu subjektu a přeceňují význam objektu. Subjekt považují za naprosto pasivní, neschopný vědomé aktivity, všechno probíhá mechanicky na základě kauzálního determinismu. Tím se v podstatě ruší subjektivita a možnost vztahu adekvace mezi realitou a myšlením, protože de facto žádné myšlení není: předměty vyvolávají ideje, ideje jsou spjaty asociativním vztahem – vše se děje se železnou nutností. Empirismus vede ke stavu, který popisuje Petr Kořátko:

„Subjektivita zkolabuje na jakýsi pomyslný (v ničem nezakotvený, v éteru se vznášející) bod, čisté centrum zakoušení něčeho... Otázky typu, kde se tato aktivita odehrává, odkud se berou její vnější koordináty, její struktura a cíle, si v tomto kontextu nemá smysl klást.“⁶⁵

Racionalisté naopak zcela podceňují roli objektu a přeceňují roli subjektu. Objekt je pro ně pouze nějakým vnějším stimulem, který pohne subjekt k tomu, aby si sám vytvořil ideu. Opět se tím ničí možnost korespondence mezi realitou a myšlením. Idea je totiž tvořena v podstatě nezávisle na předmětu, kterému by měla odpovídat. Petr Kořátko to vyjadřuje takto:

„Svět se redukuje na ‚útvár smyslu‘, přičemž součástí tohoto smyslu už nemůže být pojem reality či reálnosti, protože ten nelze dát do závorky, aniž se vyprázdní: nemohu ho tematizovat, aniž bych na něm

⁶³ HJØRLAND, Birger. Arguments for philosophical realism in library and information science. *Library Trends*. 2004, 52(3), s. 488-506. ISSN 0024-2594.

⁶⁴ HJØRLAND, Birger. Arguments for philosophical realism in library and information science. *Library Trends*. 2004, 52(3), s. 488-506. ISSN 0024-2594.

⁶⁵ KOŘÁTKO, Petr. Realismus a jeho implikace. In: *Realizmus, internalizmus, individualizmus: (ku knihe Petra Kořátka Interpretace a subjektivita)*. Bratislava: Infopress, 2010. ISBN 978-80-85402-99-5, s. 15

participoval (aniž bych aktivně uplatňoval svůj smysl pro realitu). Neměli bychom se nechat mást zažitými idiomy ‚tematizovat svět jako útvar smyslu‘ znamená tematizovat útvar smyslu, nikoliv svět – tak jako ‚zkoumat kočku jako slovo‘ znamená zkoumat slovo, nikoliv kočku.“⁶⁶

Nešťastné spojení⁶⁷ obou přístupů provedl Immanuel Kant.⁶⁸ Podle něj se neuspořádaná smyslová data vystupující z pro nás nepoznatelných věcí o sobě „vlévají“ do apriorních forem v subjektu, které jim dávají výsledný tvar. Podle Kanta neexistuje prostor, čas, kauzalita atd. v realitě, ale jako prázdné formy v subjektu. Jsou-li naplněny smyslovými daty, získáváme pojmy těles, dějů, kauzálních souvislostí. Ne nadarmo se Kantovu epistemologickému postoji říká agnosticismus.

Realismus naopak spočívá v přesvědčení, že to, co formuje poznatek je objekt, a subjekt hraje roli spíše pasivní, i když aktivitu ze strany subjektu realisté nepopírají. Aktivita subjektu spočívá v abstrakci, zobecnění a také v práci s pojmy – myšlení. Objekt dodává skrze smyslové vnímání svoji podobu prostřednictvím vjemu a představy, představy jsou materiál, které rozum upravuje do inteligibilní (rozumové) podoby. Role objektu a subjektu s ohledem na poznatek se v realistické epistemologii přirovnává k roli matky a otce při plození člověka. Subjekt je matka, objekt je otec, poznatek je jejich dítě. Kompletní DNA otce nesena spermií (podoba objektu) přichází k matce (subjektu) z vnějšku. Při oplodnění (vzniku poznatku) se spojuje s DNA matky, která je reprezentována vajíčkem, a vzniká jedinečná DNA nového člověka (poznatek). Vývoj embrya (myšlení) probíhá v těle matky (subjektu). Takovýto epistemologický postoj je realistický, protože nepopírá, že informační struktura objektu je obsažena v poznatku, ani nepopírá roli subjektu při vzniku poznatku a při práci s ním. Realistickou pozici popisuje Petr Kořátko takto:

„Východiskem je přímočarý, nepodmíněný realismus. Jako jeho součást obhajují pojem subjektu, který je ve všech ohledech situován v reálném světě, aniž by se tím oslabovalo jeho postavení nezpochybnitelného zdroje artikulace vlastních myšlenkových a komunikativních aktů. K tomu přistupuje obhajoba individualistického (intencionalistického) interpretačního postoje, vycházejícího právě z respektu k subjektivní povaze myšlenkových a komunikativních aktů, jinými slovy, z uznání individuálního subjektu jako zdroje obsahu těchto aktů.“⁶⁹

Výhodou tohoto přístupu je, že uchovává metodologický individualismus, tzn. že za subjekt poznání je považováno individuum, což je neproblematické. Zbavení kognitivního přístupu jeho extrémních východisek a jeho zakotvení v realismu jej může učinit metodologicky mnohem přijatelnějším, než tomu bylo dosud. Jedinou nevýhodou může být to, že není dostatečně akcentován sociální a institucionální rozměr produkce a transferu informací.

2.4 Poznání a sociálně-doménové paradigma

Empirismus, racionalismus či transcendentální idealismus nepatří k epistemologickým přístupům, které by mohly být pro vědu přínosné. Základní chybou po realismu volajících teoretiků spojených se sociálně-doménovým přístupem bylo to, že hledali oporu pro realismus v sociologii vědění. Ta v podstatě představuje idealistickou pozici povýšenou na kolektivní úroveň, transcendentálním subjektem se pro ni stává společnost – sociální síť. To sebou nese četné potíže:

1. role subjektu a objektu je setřena – společnost, sociální síť je objektem i subjektem poznání ve stejném ohledu a poznání je podmíněno extrakognitivními faktory (konsensem členů společnosti nebo mocenskými zájmy)

⁶⁶ *Ibidem*, s. 15

⁶⁷ Srovnej s SOUSEDÍK, Stanislav. Rhonheimer o Kantovi a katolické teologii. *Studia Neoaristotelica*. 2005, 2(2), s. 219-225. ISSN 1214-8407.

⁶⁸ KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 2001. 567 s. ISBN 8072980351.

⁶⁹ KOŘÁTKO, Petr. *Interpretace a subjektivita*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, 2006. 511 s. ISBN 80-7007-233-4, s. 18

2. epistemologickým subjektem se stává něco, co může být subjektem poznání jen v přeneseném smyslu

Metoda spojená se sociálně-doménovým paradigmatem – doménová analýza, pokud chce být skutečně účinným nástrojem výzkumu, musí se těmto potížím spojeným se sociologií vědění vyhnout. Podívejme se na epistemologické problémy sociologie vědění blíže.

2.4.1 Subjekt a objekt a extrakognitivní podmíněnost poznání

Podle Roberta K. Mertona,⁷⁰ který shrnuje výsledky sociologie vědění, všichni hlavní představitelé základních paradigmat se shodují na tom, že vědění je podmíněno extrakognitivními faktory, a přijímají základní Marxovo rozlišení mezi základnou a nadstavbou (sociálním bytím a sociálním vědomím).

2.4.1.1 Subjekt a objekt

Pojetí základny a nadstavby v sociologii vědění stírá rozdíl mezi subjektem a objektem. Vědění jako nadstavba (mentální produkce) je odrazem sociální základny (existenciální báze).⁷¹ Jednoduše by se dalo říci, že sociální vědění kopíruje reálně jsoucí strukturu společnosti (například tomistické pojetí hierarchie jsoucího odpovídá hierarchickému rozvrstvení feudální společnosti). Co to však znamená z hlediska epistemologie? Nic víc než to, že struktura společnosti je objektem sociálního vědění a zároveň jeho subjektem, protože sociální vědění je to, co společnost jako subjekt ví o sobě jako objektu. Společnost je objektem, protože podmiňuje vědění. Společnost se stává také subjektem, protože má sociální vědění. Objektem tohoto vědění však není nic než ona sama, jakkoliv to nemusí explicitně chápat. Tento přístup vede až k tvrzení Václava Bělohradského, že ontologie je sociologie.⁷² Vidíme, že nejde o nic víc než o druh solipsismu, který můžeme nazvat solipsismem sociálním.

Co to znamená z hlediska doménové analýzy? V podstatě to, že informační systém, odráží strukturu sociální sítě badatelů, jejichž předmět výzkumu je nevědomky totožný nebo velmi silně ovlivněný uspořádáním jejich společenství. Domníváme se, že takovéto pojetí je značně problematické vzhledem k tomu, že se dostává do rozporu se sebou samým. Je-li každý systém poznatků odrazem struktury sítě poznávajících, pak se taková struktura nějak odráží i v daném tvrzení. Hodnota poznání se pak stává velmi spornou.

Doménová analýza by měla chápat, že poznání je z epistemologického hlediska primárně vztah mezi individuálním subjektem a jemu vnějším objektem. Teprve uzná-li reálnou existenci tohoto vztahu, může zkoumat sociální podmíněnost určitého typu poznávání.

2.4.1.2 Konvence jako determinanta poznání

Jiným problémem je skutečnost, že sociologie vědění považuje poznatky za konvenčně stanovené na základě konsensu mezi jednotlivými členy. Peter L. Berger a Thomas Luckmann,⁷³ kteří ve svém monografii shrnují základní poznatky sociologie vědění od Marxe až po Schutze, považují vědění za nástroj legitimizace institucí. Instituci chápou jako určitý sociálně ustálený způsob řešení problémů. Zpočátku instituce vzniká souhlasem (konsensuální pojetí pravdy) těch, kteří se na řešení problémů podílejí. Potíž nastává ve chvíli, kdy se instituce jako jediný správný způsob, jak dělat to a to, předává dalším generacím, které již nemají podíl na původním konsensu. V tu chvíli je třeba instituci nějakým způsobem teoreticky ospravedlnit. Za tímto účelem jsou budovány výklady různé úrovně (pragmatické pojetí pravdy). Nejvyšší úrovní jsou symbolická univerza, která poskytují teoretický výklad skutečnosti sloužící ke stabilizaci institucí a reprodukci společenského řádu.

⁷⁰ MERTON, Robert K. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, IL: Free Press, 1957.

⁷¹ Pojmy existenciální báze a mentální produkce pocházejí od Roberta K. Mertona.

⁷² PETRUSEK, Miloslav. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1993. 204 s. ISBN 80-7066-799-0, s. 175

⁷³ BERGER, Peter Ludwig a Thomas LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

Symbolickým univerzem je například náboženství, světový názor nebo věda. Symbolické univerzum slouží stabilitě společnosti (pragmatické pojetí pravdy) ve chvíli, kdy je akceptováno většinou jejích členů (konsenzuální pojetí pravdy).

Berger a Luckmann při výkladu způsobu vzniku institucí zcela opomíjejí otázku, proč ke konsensu dochází. Podle nich je volba, jaký způsob řešení problému se stane institucí, zcela arbitrární. Úplně opomíjejí otázku, jakým způsobem se na výběru instituce podílí fungování samotné reality (jen způsob řešení, který je v souladu s realitou, může být dlouhodobě funkční). Doménová analýza, pokud chce být ukotvena v realismu, však nemůže otázky reality a způsobu, jak s ní pracuje konkrétní způsob řešení problému, opomíjet.

2.4.1.3 Mocenská determinace poznání

Dalším společným rysem všech paradigmat sociologie vědění je podle Roberta K. Mertona⁷⁴ skutečnost, že vědění považují za podmíněné mocenskými zájmy jednotlivých sociálních skupin. Vědění v takovém pojetí není obrazem skutečnosti, ale je nástrojem udržování moci. Tím dochází ke zkreslování reality a vzniká falešné vědomí (Marx) nebo ideologie (Mannheim).

Sociolog vědění má dvě možnosti, jak naložit s takovým axiomem. Buď jej přijme jako univerzálně platný, a pak končí v rozporu, neboť musí považovat i své poznání za falešné vědomí či ideologii, nebo hledá sociální skupinu, která vlivu mocenských zájmů nepodléhá nebo podléhá v přijatelné míře, a která je proto schopna vykročit ze začarovaného kruhu ideologie a nahlížet na skutečnost bez jejích falešných brýlí.

Některým filosofům rozpor skutečně nevádí, ba co víc považují bezrozporné myšlení za nástroj moci. Za všechny můžeme jmenovat českého postmoderního filosofa Václava Bělohradského.⁷⁵ Jak ukazuje logika,⁷⁶ z rozporného tvrzení je možné vyvodit cokoliv, proto můžeme konstatovat, že jakýkoliv rozporný myšlenkový akt není schopen zajistit snížení nejistoty, a tedy nemůže být považován za poznání skutečnosti (lze jistě vést spor o tom, zda způsoby poznání, jako je poznání umělecké či náboženské vedou ke snížení nejistoty, zastáváme názor, že pokud se má jednat o způsoby poznávání, pak ke snížení nejistoty vedou). Chtít získat nějaké vědění prostřednictvím vnitřně rozporné teorie nemůže přinést žádné ovoce (kromě poznání o nemožnosti poznávat prostřednictvím takové metodologie) – nemá proto větší význam se jí v rámci vědeckého diskursu zabývat.

Tradičněji orientovaní filosofové se pokouší identifikovat skupinu, která vidí skutečnost správně, nezkráceně. Karl Marx ji nachází v osvobozeném proletariátu, Karl Mannheim připisuje schopnost vidět realitu v pravém světle intelektuálům. Domníváme se, že Marxova teorie o roli proletariátu v dějinách byla dostatečně jasně falsifikována praxí, proto se budeme zabývat pouze Karlem Mannheimem. Mannheim⁷⁷ považuje intelektuály za skupinu lidí, kteří v podstatě neparticipují na bojích jednotlivých sociálních skupin o moc a jejich poznání je proto nezávislé na partikulárních ideologiích. K tomu se dá říct dvojí:

1. vidět intelektuály jako na moci nezávislou skupinu je velmi optimistické a velmi snadno empiricky vyvratitelné (každý, kdo má zkušenost s akademickým prostředím, může přinést mnoho dokladů o tom, jaký boj o pozice v něm probíhá)
2. Mannheimovou teorií zájem o mocenskou pozici až příliš zřetelně prosvítá, jeho teorie se tedy jeví jako rozporná. V podstatě lze Mannheimův názor i zájem, který sleduje, rekonstruovat takto:

⁷⁴ MERTON, Robert K. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, IL: Free Press, 1957.

⁷⁵ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Mezi světy & mezisvěty: filosofické dialogy*. 1. knižní vyd. Praha: Votobia, 1997. 194 s. ISBN 80-7220-004-6.

⁷⁶ Srovnej s MATERNA, Pavel a ŠTĚPÁN, Jan. *Filozofická logika: nová cesta?: úvod do transparentní intenzionální logiky*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000. 134 s. ISBN 80-244-0109-6, s. 28

⁷⁷ MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 80-7115-022-3.

Intelektuálové vidí realitu nezkresleně a mělo by jim proto být nasloucháno. Karl Mannheim je intelektuál. Karl Mannheim vidí skutečnost nezkresleně a mělo by mu být nasloucháno.

V každém případě teorie o skupině, která správným způsobem poznává realitu, vzhledem k tomu, že se její protagonisté s touto skupinou nutně identifikují (jinak by nebyli sociologové, ale ideologové), až příliš připomíná starověkou gnozi,⁷⁸ podle které se lidé dělí na vyvolené znající pravou realitu a ostatní mající za úkol vyvoleným sloužit. Sama tedy splňuje kritéria ideologie, a proto se její zjištění musí jevit jako rozporná.

Pro doménovou analýzu z toho vyplývá, že nemá-li být metodologií vnitřně rozpornou, nemůže absolutizovat vliv mocenských zájmů na poznání, ale musí se snažit více sledovat jeho vztah k realitě samotné.

2.4.2 Sociální síť jako subjekt

V podkapitole 2.2 jsme otevřeli otázku, zda je přijatelné považovat agregát individuí, kterým sociální síť je, za subjekt poznání. Bezproblémové je připisovat poznání nějakému individu. Individuum buď něco ví, nebo neví. Není možné, aby nějaká jeho vlastní část něco věděla a jiná nikoliv – vědění se připisuje individu jako celku (jde o vědění ve smyslu kognitivního reprezentace poznávaného světa, o poznání v širším smyslu v tomto textu neuvažujeme).

Pro sociologii vědění je subjekt v nějakém smyslu kolektivní, je jím společnost. Karl Mannheim to vyjadřuje těmito slovy:

„Nejsou to tedy lidé jako takoví, kteří myslí, nebo izolovaná individua, která myšlení obstarávají, nýbrž lidé v určitých skupinách, vyvíjejících specifický styl myšlení v nekonečné řadě reakcí na určité typické, pro jejich společnou pozici charakteristické situace. Přísně vzato je nepřesné, řekne-li se, že jednotlivé individuum myslí.“⁷⁹

2.4.2.1 Sociální síť jako individuum

Bezproblémově bychom mohli schopnost být subjektem poznání připsat společnosti, kdybychom ji moli považovat za individuum. Zkusme uvážit tuto možnost, i přesto, že jsme prve definovali společnost jako agregát. Niklas Luhmann,⁸⁰ který se pokouší o zavedení systémové teorie do sociologie, tvrdí, že sociální systémy jsou autopoietické (sebevytvářející se) a sebereferenční. Autopoiesis je termín, který do biologie zavádí Maturana a Varela,⁸¹ a v podstatě znamená vlastnost živých systémů, kterou popsal již Aristotelés⁸² – jejich schopnost udržovat se v uspořádaném stavu, hýbat sebou a čerpat ze svého okolí energii a informace.⁸³ Sebereferenční znamená schopnost referovat k sobě, což v podstatě znamená poznávat sebe sama, tj. učinit sebe objektem vlastního poznání. Takovou schopností však disponují jen inteligentní tvorové (spolehlivě ji můžeme připsat pouze lidem, ačkoliv někteří autoři ji rozpoznávají i u některých vyšších živočichů). V Luhmannově pojetí je tedy sociální systém v podstatě živý a sebedědomý, což je vlastnost individuí.⁸⁴ Pokud je však společnost individuem, pak to znamená, že individualitu postrádají jednotliví lidé, jinak by došlo ke

⁷⁸ Srovnej s CULIANU, Ioan Petru. *Dualistické gnóze západu*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008. 375 s. Logos; sv. 10. ISBN 978-80-7203-930-2.

⁷⁹ MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 80-7115-022-3, s. 57

⁸⁰ LUHMANN, Niklas. *Sociální systémy: nárys obecné teorie*. 1. vyd. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 550 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-100-0.

⁸¹ MATURANA, H. R. - VARELA, F. J. *Autopoiesis and cognition*. Dordrecht : The Netherlands : Reidel, 1980. ISBN 978-90-277-1015-4.

⁸² ARISTOTELÉS. *O duši*. Přel. A. Kříž. 3. rozšíř. vyd. Praha : Petr Rezek, 1996. 301 s. ISBN 80-901796-9-X

⁸³ Aristotelés se domnívá, že živí tvorové mají tuto schopnost díky zvláštní substanciální formě – duši. V aristoteléské terminologii pojem živý a oduševnělý splývá (animatus).

⁸⁴ Této skutečnosti si je Luhmann vědom.

kolizi se Sousedíkovým⁸⁵ vymezením individua – konkrétně s jeho třetí podmínkou, která říká, že pokud je x individuem, pak neexistuje žádné y, kterého je x vlastní a pravou částí. Opustit tuto podmínku není možné, protože v opačném případě by došlo ke sporu. Individuum by bylo a nebylo individuální. Individuální by bylo proto, že by mělo všechny svoje části vlastní. Nebylo by individuální, protože by bylo samo neindividuální, závislou (vlastní) částí jiného individua. Toto pojetí také otevírá cestu k nekonečnému regresu. Individuum by bylo částí jiného individua, které by bylo částí dalšího individua. Zároveň každá část individua by byla individuem, jehož částí by byla další individua. A tak ad infinitum.

Odstranit individualitu lidí si však Luhmann⁸⁶ netroufá jednak proto, že je zcela evidentní, že lidé jsou individuálními sebereferečními systémy, jednak proto, že by zabředl do rozporu, neboť by sám sebe musel sebereflektovat jako systém, který není schopen sebereflexy. Problém řeší Luhmann tak, že psychické systémy nepovažuje za podsystémy sociálního systému, ale za jeho prostředí.

„Vycházíme z toho, že sociální systémy nesestávají z psychických systémů, a už vůbec ne z živých lidí. Proto patří psychické systémy k prostředí sociálních systémů. Jsou částí prostředí, která je pro tvorbu sociálních systémů obzvlášť relevantní [...] Tento druh relevance prostředí pro tvorbu sociálních systémů je způsobem ohraničení možného, nezabraňuje však tomu, že sociální systémy se tvoří autonomně a na základě vlastních elementárních operací. Při těchto operacích se jedná o komunikace – a ne o psychické procesy per se, čili ne o procesy vědomí.“⁸⁷

Vidíme, že podle Luhmanna diskurs, tj. způsob komunikace mezi lidmi, zakládá nějakou novou sociální autopoietickou a seberefereční vrstvu skutečnosti (jde v podstatě o variaci na Popperův Svět 3). Toto pojetí je však neudržitelné. Komunikace je totiž (informační) vztah. Každý vztah však předpokládá něco, co se vztahuje k něčemu jinému – nemůže viset ve vzduchu. Komunikace jako vztah může nastat jen mezi dvěma individui, právě tito jednotlivci jsou nositeli daného vztahu. Můžeme sice uvažovat o vztahu a abstrahovat od jeho nositelů, nicméně v realitě se žádný takový vztah z principu nemůže vyskytnout – neexistuje-li něco, co se může vztáhnout k něčemu jinému, neexistuje ani vztah. Pokud má komunikace zakládat autopoietický a seberefereční systém, který reálně existuje a není pouhou abstrakcí, pak k tomuto systému musí patřit i nositelé tohoto vztahu – individua. Tvrzení, že sociální systém tvoří vztahy mezi individui, která do systému nepatří, je analogické tvrzení, že kognitivní systém tvoří spoje mezi neurony, které do systému nepatří. Dobře podstatu tohoto problému vystihuje Petr Kořátko:

„Můžeme mluvit o kreativní funkci jazyka, o jeho funkci v konstituci společenských institucí – ale neměli bychom nechat sebemenší prostor pro představu, že tím, co zde uplatňuje svou kreativní potenci a generuje instituce, je nějaká abstraktní struktura... Stát, právní systém, tržní vztahy atd. se utvářejí v jednání reálných lidských individuí, v němž hraje významnou roli jazyková komunikace.“⁸⁸

Avšak pokud jsou individui komunikující lidé, nemůže být individuem sociální systém – je to vyloučeno, protože to odporuje 3) Sousedíkově podmínce pro individualitu.

2.4.2.2 Sociální síť jako agregát

Možnost individuality sociální sítě je tedy vyloučena – musí jít o agregát. Bylo by však možné, aby subjektem poznání mohl být v nějaké smyslu právě agregát? Koneckonců v běžné řeči vědění agregátům, například nějakým institucím nebo databázím, připisujeme. Můžeme říci, že finanční úřad ví, zda jsme zaplatili či nezaplatili daně, nebo databáze IDOS zná odjezdy vlaků z Brna do Prahy. Jde však o znalost pouze v

⁸⁵ SOUSEDÍK, Stanislav. *Identitní teorie predikace*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. 167 s. Oikúmené; sv. 130. ISBN 80-7298-192-7, s. 26

⁸⁶ LUHMANN, Niklas. *Sociální systémy: nárys obecné teorie*. 1. vyd. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 550 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-100-0, s. 302

⁸⁷ *Ibidem*, s. 289

⁸⁸ KOŘÁTKO, Petr. Místo jazyka ve světě a robustní realismus. In: *Realizums, internalizmus, individualizmus: (ku knihe Petra Kořátka Interpretace a subjektivita)*. Bratislava: Infopress, 2010. ISBN 978-80-85402-99-5, s.70

metaforickém smyslu (ve skutečnosti mají znalosti jen části agregátů a agregátům se připisuje pouze obrazně na základě totum pro parte), nebo o znalost potenciální, která čeká, až si ji osvojí nějaké individuum. Jako celku agregátu vědění přiznat nemůžeme. V podstatě lze rozlišit několik variant, jakým způsobem může nějaká instituce jako agregát něco „vědět“.

- a) agregát A má znalost Z prostřednictvím všech svých členů $I_1 - I_n$, tj. každé individuum patřící k instituci má danou znalost
- b) A má Z prostřednictvím některých členů I_1, I_2 , ostatní členové $I_3 - I_n$ danou znalost nemají
- c) A má Z prostřednictvím členů $I_1 - I_n$ a zároveň žádné I nemá znalost Z (I má pouze část vědomostí tvořících Z)
- d) A má Z uloženou v externí paměti E, žádné I aktuálně touto znalostí neoplývá
- e) A má Z uloženou v E, aniž by A tvořila nějaká I

Ad a) Co se stane ve chvíli, kdy určité vědění můžeme připsat každému členu, který patří k instituci? Můžeme v takovém případě hovořit o vědění v doslovném smyslu? Domníváme se, že nikoliv. I když je nějaká informace známa všem zaměstnancům instituce, vědění instituce není nic víc než součet individualizovaných vědění jednotlivých lidí. Jako celek instituce má danou znalost jen prostřednictvím znalostí svých členů. Aplikována může být pouze na základě jednání konkrétního jedince.

Ad b) Jde v podstatě o analogický příklad k a). Instituce ví prostřednictvím svého člena (členů).

Ad c) Na druhé straně se může vyskytnout situace, že každý člen nějaké instituce oplývá speciálním věděním, které samo o sobě nemůže vést ke kýženému výsledku, naopak výsledek je možný jen spojením znalostí několika specialistů. Příkladem může být továrna vyrábějící automobily, v níž žádný její zaměstnanec není schopen na základě svých vědomostí vyrobit automobil, automobil však vzniká spojením vědomostí a dovedností několika desítek pracovníků. Můžeme v takovém případě tvrdit, že celek je subjektem, který ví více než jeho části? Máme za to, že nikoliv. Spojení oněch znalostí netvoří celek, který by převyšoval součet svých částí. Znalost opět připisujeme instituci jen prostřednictvím znalosti jednotlivých členů – jako součet těchto znalostí.

Ad d) Uvažme případ, že aktuálně neexistuje v instituci žádný člověk, který by věděl například to, že pan XY dluží státu na daních. Informace je však uložena v databázi. Můžeme v takovém případě připsat instituci třeba jen metaforické vědění? Zde je třeba využít Cejpkovo⁸⁹ rozlišení mezi potenciální a aktuální informací. Potenciální informace je znakový záznam, který se stává aktuální informací ve chvíli, kdy slouží někomu, aby rozšířil své vědění. V případě, který jsme uvedli, instituce ví v metaforickém smyslu pouze potenciálně, ne aktuálně, že pan XY se pokouší o daňový únik. Může se stát, že archiv shoří či databáze zcela zkolabuje, aniž by někdo daný poznatek získal; v tomto případě se potenciální informace v aktuální nikdy nepromění a pan XY se pro tentokrát vyhne trestnímu stíhání. Pokud však k takové události nedojde, stane se instituce v metaforickém smyslu vědomou prostřednictvím úředníka, který se začne zabývat daným případem. V tomto smyslu chápe informaci i Peter Ingwersen, který tvrdí, že

„...zprávy poslané strojem nebo člověkem člověku se mohou stát informací v reálném smyslu; nicméně znaky, které sděluje stroj nebo člověk stroji se nikdy nemohou stát informací... Takové znaky zůstávají znaky nebo ‚potenciálními informacemi‘ – na povrchové lingvistické úrovni.“⁹⁰

⁸⁹ CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. 1. vyd. Praha: Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.

⁹⁰ INGWERSEN, Peter. Cognitive perspective of information retrieval interaction: elements of a cognitive IR theory. *Journal of documentation*, 1996, **52**(1), 3-50. ISSN 0022-0418, s. 7

Ad e) Jiná situace nastává například v případě informačních systémů, které jsou plně automatizovány. Může se stát, že informaci, kterou hledáme nikdo z živých lidí nezná, přesto nám ji nějaká databáze dokáže zodpovědět. Jde však také pouze o potenciální informaci, která je zcela bezcenná, neexistuje-li nějaké rozumné individuum, které si ji dokáže osvojit a využít.

Vidíme, že „vědění“ agregátu je závislé buď na tom, zda nějaké individuum vědění má, nebo si ho může osvojit.

Můžeme tedy shrnout: sociální síť není individuem, a proto mu nemůžeme připisovat automaticky vlastnosti, které mají individuální psychické systémy. Sociální systém je agregátem, který disponuje znalostmi jen v metaforickém smyslu prostřednictvím znalostí svých členů. Informace uložená v externí paměti je informací potenciální, nelze ji považovat za znalost. Smyslupná je pouze tehdy, existuje-li individuum, které ji může získat.

Co z toho vyplývá pro doménovou analýzu? Je důležité, aby vzala v potaz, že výsledné chování sociální sítě je ontologicky závislé na způsobu poznání a jednání jednotlivých individuálních členů, od kterého není možné zcela abstrahovat.

3 Realistický model domény

V předchozí kapitole jsme probrali přednosti i slabiny kognitivního a sociálně-doménového paradigmatu v informační vědě. Za výhodu kognitivního přístupu jsme označili skutečnost, že zachovává metodologický individualismus, který se jeví z hlediska epistemologie a ontologie jako nejméně problematický. V zakotvenosti kognitivismu v antirealistických směrech jako empirismus a racionalismus jsme naopak v souladu s představiteli sociálně-doménového paradigmatu rozpoznali jeho největší slabinu. Zjistili jsme však, že je možné antirealismus nahradit realistickým přístupem a zbavit se tak této nevýhody. Za další slabé místo kognitivního směru jsme označili fakt, že nemá dostatečný potenciál k identifikaci informační vědy jako vědy sociální.

Právě na tuto nevýhodu kognitivismu reaguje sociálně-doménový přístup tak, že nahrazuje metodologický individualismus kolektivismem. Hlavní výhodou sociálně-doménového směru tedy je, že bere dostatečný zřetel na sociální rozměr poznávání. Problémem však je, že ačkoliv se snaží překonat antirealismus realismem, východiska pro něj volí nešťastně v sociologii vědění, o jejíž epistemologických potížích jsme podrobně pojednali. Tento krok se jeví jako nepochopitelný. V analytické filosofii, v níž probíhá spor mezi realismem a antirealismem, stojí individualismus a internalismus (tedy důraz na to, že subjektem poznání je individuum a subjektivita je neredukovatelná podmínka poznávání) po boku realismu, zatímco konvencionalismus a externalismus (tedy důraz na sociální podmíněnost poznání a odmítání subjektivity) jdou ruku v ruce s antirealismem.⁹¹ Hjørland se zcela protismyslně pokouší spojit realismus s konvencionalismem a externalismem.

Souhrně by se dalo říci, že sociálně-doménové paradigma v reakci na problémy kognitivního paradigmatu zašlo ve snaze vymezit se vůči němu do opačného extrému. Marcia J. Batesová⁹² označila Hjørlandovu snahu o vybudování nového paradigmatu negací paradigmatu předchozího za manicheismus. Manicheismus je náboženský směr, který tvrdí, že existují dva tvůrci světa, jeden je dobrý, druhý je zlý. Dobrý bůh je tvůrcem nehmotné skutečnosti, zlý bůh stvořil hmotu. Člověk je dobrá nehmotná duše uvězněná ve zlém hmotném těle. Přeneseně se manicheismem může nazývat každá snaha klást vedle sebe dva přístupy a jednomu přisuzovat jen špatné vlastnosti, druhému zase pouze vlastnosti dobré. Hjørland sice odpovídá, že snaha o

⁹¹ Srovnej s KOŤÁTKO, Petr. *Interpretace a subjektivita*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2006. 511 s. ISBN 80-7007-233-4. HRÍBEK, Tomáš. *Metafyzika antiindividualismu*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2008. 334 s. ISBN 978-80-7007-289-9.

⁹² BATES, Marcia J. Birger Hjørland's Manichean misconstruction of Marcia Bates' work. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 62(10), s. 2038-2044. ISSN 0002-8231.

teoretickou jasnost není manicheismem,⁹³ nicméně v jistém směru má Batesová pravdu: kognitivní paradigma je se sociálně-doménovým dobře slučitelné, odstraní-li se z obou směrů jejich nepřijatelné pozice, není proto třeba tyto dva směry proti sobě klást způsobem, jakým činí Hjørland. Právě o takovouto syntézu se pokusíme prostřednictvím snahy o vybudování realistického modelu domény. Na základě toho, co jsme napsali o výhodách a nevýhodách obou přístupů, musíme především:

1. zachovat metodologický individualismus
2. antirealismus nahradit realismem
3. položit důraz na sociální rozměr poznávání zaměřením se na lidskou komunikaci

První podmínka souvisí se složkou poznávacího procesu, kterou jsme nazvali *subjektem*, druhá se týká převážně toho, o čem jsme psali jako o *objektu*, poslední podmínka se týká *vztahu*, který jsme označili jako informační. Právě tyto složky nesmíme při budování modelu domény pustit ze zřetele. Při modelování využijeme některých poznatků evoluční ontologie Josefa Šmajse,⁹⁴ budeme však s nimi nakládat volně a přikloníme se k aristotelské interpretaci.

3.1 Subjekt

Subjektem je individuum, konkrétní člověk. Člověk jako jedinec pohybující se v určitém přírodním a společenském prostředí je determinován ze dvou stran. Primární determinace je determinace přirozená (biologická). Člověk dědí po svých rodičích genetickou výbavu, která podmiňuje jeho bytí jednak na obecné úrovni, jednak na úrovni individuální. Na obecné úrovni získává člověk od svých rodičů příslušnost k lidskému druhu (v aristotelském pojetí jde o absolutně neměnnou přirozenost, v evolučně ontologické interpretaci o přirozenost neměnnou relativně s ohledem na proměnlivost lidské společnosti a kultury). Na úrovni individuální dědí určité vrozené vlastnosti, které jej odlišují od jiných lidí, aniž by cokoli ubíraly na jeho lidství. Obecná biologická determinace je esenciální (určuje člověka v jeho bytí člověkem), individuální biologická determinace je akcidentální (určuje, jakým člověkem je).

Sekundární determinace je založena na specifickém způsobu lidského poznávání a je vždy akcidentální. Člověk je formován jednak určitým přírodním prostředím, jednak společenstvím jiných lidí, ve kterém žije. Na základě této sekundární determinace si člověk osvojuje určité dovednosti, poznatky a zásady.

Na základě biologické determinace esenciální i akcidentální a sekundární determinace přírodním a společenským prostředím se vytváří jedinečný endocept každého lidského individua. Ten pak podmiňuje přístup každého jednotlivce k realitě.

3.2 Objekt

Objekty, se kterými se člověk setkává, jsou dvojího druhu. Jednak jde o předměty, které vznikly bez zásahu člověka a lidské společnosti a které můžeme nazvat objekty přírodními, jednak jsou to předměty vytvořené člověkem, kterým můžeme říkat objekty socio-kulturní. Socio-kulturní objekty lze rozdělit do dvou kategorií. První kategorii tvoří předměty, které primárně slouží k jiným účelům než k lidské komunikaci a které mají znakový charakter pouze sekundárně. Do druhé kategorie patří předměty, které mají za primární cíl informovat a které primárně fungují jako znaky.

⁹³ HJØRLAND, Birger. Theoretical clarity is not 'Manicheanism': A reply to Marcia Bates. *Journal of information science*. 2011, 37(5), s. 546-550. ISSN 0165-5515.

⁹⁴ ŠMAJS, Josef. *Filosofie - obrat k Zemi: evolučněontologická reflexe přírody, kultury, techniky a lidského poznání*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008. 431 s. Galileo; sv. 17. ISBN 978-80-200-1639-3.

S různými druhy objektů se člověk setkává jednak v běžném životě na předvědecké úrovni, jednak je činí předmětem specifického způsobu poznávání – vědy. Vědy se liší na základě toho, na jaké typy objektů zaměřují svoji pozornost a prostřednictvím jakých metod tak činí. Přírodními objekty se zabývají přírodovědecké disciplíny, které na základě úrovně abstrakce můžeme dělit na empirické obory (fyzika, chemie, biologie, antropologie), matematické disciplíny a metafyzické vědy (filosofie přírody, kosmologie). Socio-kulturními objekty se zabývají vědy technické, humanitní, společenské a kulturní. Podle úrovně abstrakce je můžeme dělit na jedné straně na empirické a kvantitativní, na druhé straně na filosofické. Specifický okruh věd, které se zabývají socio-kulturními objekty, tvoří disciplíny, které se zaměřují na objekty primárně znakového charakteru (patří k nim například sémiotika, teorie a dějiny umění nebo informační věda).

Každá věda vychází z určitých předpokladů, které souvisí jak s určitým předvědeckým poznáním, tak s určitou filosofickou koncepcí. Tyto předpoklady se pak odrážejí na způsobech, jakým daná věda přistupuje k předmětu svého zkoumání (na metodologii). V rámci jedné disciplíny (tedy oboru, který má stejný předmět zkoumání) se mohou vyskytovat různé směry (paradigmata), které se vzájemně neshodují v přístupu k objektu zkoumání.

3.3 Komunikace

Komunikace je způsob, jakým si lidé sdělují své poznatky o přírodních i socio-kulturních objektech na předvědecké i vědecké úrovni. Komunikace je základní faktor socio-kulturní determinace člověka. Možnost komunikace je podmíněna existencí nástroje schopného přenášet informace – jazyka. Z hlediska prostoru ji můžeme dělit na přímou a nepřímou, z hlediska času na horizontální a vertikální. Horizontální komunikace může být přímá nebo nepřímá. Přímá horizontální komunikace se odehrává mezi lidmi, kteří spolu sdílí relativně stejný prostor i čas. Nepřímá horizontální komunikace předpokládá shodu v časovém horizontu, prostorová vzdálenost je překonávána prostřednictvím komunikačních médií. Vertikální komunikace je vždy nepřímá a probíhá mezi lidmi, kteří spolu nesdílejí společný čas (a tedy ani prostor). To, co sdílí s jednotlivými účastníky společný prostor i čas je médium, které překonává časoprostorovou propast.

V rámci socializace je člověk vystaven nejprve účinkům přímé horizontální komunikaci (v rodině a postupně v širších společenstvích), později také komunikaci nepřímé, a to jak horizontální se současníky, tak vertikální s předky. Nepřímá komunikace probíhá prostřednictvím informačních objektů, tj. objektů znakového charakteru, které zastupují objekty jiné. Díky komunikaci si může člověk s ostatními lidmi vyměňovat informace o objektech, které zná z přímé zkušenosti, ale i o objektech, se kterými přímou zkušenost nemá.

3.4 Model domény

Doména je složitý agregát, který se skládá z

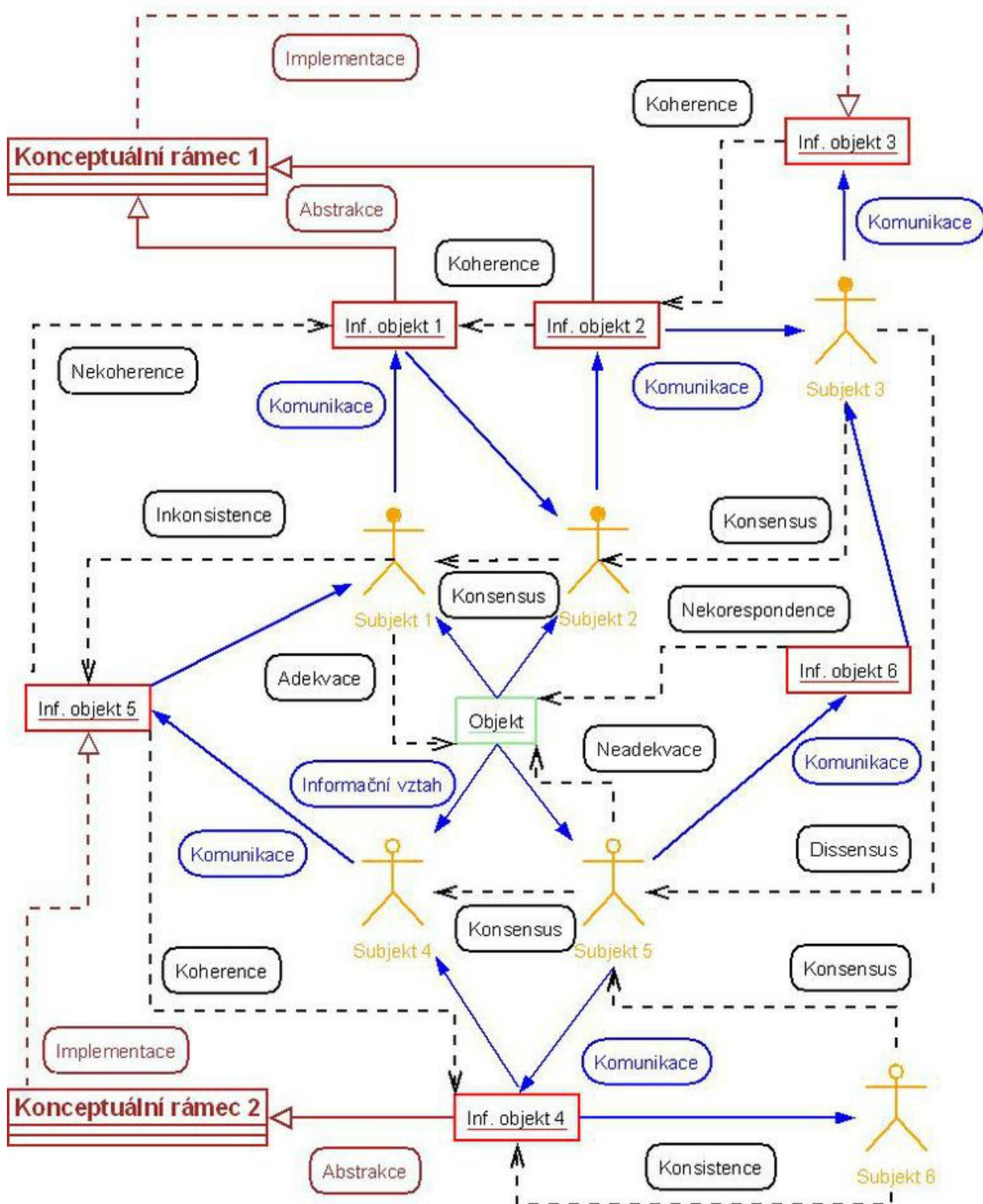
1. objektů zkoumání
2. subjektů poznání a tvůrců informačních objektů
3. informačních objektů
4. informačních a komunikačních vztahů mezi objekty zkoumání, subjekty a informačními objekty
5. vztahů souladu či nesouladu mezi objekty, subjekty a informačními objekty, které vznikají na základě informačních a komunikačních vztahů

Objektem zkoumání mohou být přírodní nebo kulturní jsoučna (znaková i neznaková). Mezi objekty existuje vztah *identity* či *diference*. *Subjekty* poznání jsou lidé, v přeneseném smyslu i korporace. *Informační objekt* je znakově zaznamenaný obsah poznání. K *informačnímu vztahu* dochází mezi objektem a subjektem. *Komunikační vztah* nastává mezi subjekty prostřednictvím informačních objektů. Informační nebo komunikační vztah zakládá *soulad* či *nesoulad* mezi jednotlivými entitami (vztah objekt – objekt ovšem na informačním a komunikačním vztahu založen není). Vztahy souladu a nesouladu můžeme vyjádřit následující tabulkou.

	objekt	subjekt	informační objekt
objekt	identita / diference	adekvace / neadekvace	korespondence / nekorespondence
subjekt	adekvace / neadekvace	konsensus / disensus	konsistence / inkonsistence
informační objekt	korespondence / nekorespondence	konsistence / inkonsistence	koherence / nekoherence

Tab. 4

Doménu založenou na rozlišení jednotlivých entit a jejich vzájemných vztahů můžeme vizuálně zobrazit takto:

Obr. 1 Realistický model domény

Objekty, které zkoumáme, mohou být ve vzájemném vztahu *identity* (jde o jeden a týž objekt) nebo *diference* (jde o odlišné objekty). V rámci *diference* může mezi objekty existovat větší či menší míra podobnosti. Vzhledem k tomu, že lidské poznání je abstraktní, předmětem zkoumání je objekt obecně, tzn. objekty stejného druhu se chápou jako jediný předmět – v potaz se bere stejná druhová přirozenost a odhlíží se od individuálních rozdílů (například předmětem antropologie je člověk jako člověk, ne František, Josef či Barbora). Některé disciplíny berou v potaz i nižší míru podobnosti (rodovou) – například zoologie zkoumá živočichy, teprve v jejím rámci se živočichové rozdělují na jednotlivé druhy.

Mezi subjektem a objektem nastává *informační vztah*, který zakládá vztah *přímé adekvace* nebo *neadekvace*. Vztah *adekvace* nazýváme pravdivým poznáním, *neadekvace* je poznáním nepravdivým. Přímá *adekvace/neadekvace* je myšlenkový akt (soud), jehož prostřednictvím myšlenkově ztotožňujeme pojem (reprezentující naše myšlení) s předměty vnějšího světa. Pokud se vlastnost vystižená pojmem reálně nachází v předmětech, kterým je pojem přidělen, pak jde o pravdivý soud a naše poznání je adekvátní. V opačném případě jde o soud nepravdivý a naše poznání je neadekvátní.

O objektech zkoumání komunikují jednotlivé subjekty prostřednictvím *informačních objektů*. Mezi objektem a informačním objektem, který je znakovým výrazem poznání subjektu, nastává vztah *korespondence* či *nekorespondence*. S realitou *korespondující* je jazykové vyjádření pravdivého soudu (přímá *adekvace*). S realitou *nekorespondující* je jazykový výraz pro nepravdivý soud. Mezi informačním objektem a subjektem (jeho tvůrcem či recipientem) dochází ke vztahu *konsistence* (pokud se obsah poznání subjektu a znakový záznam jsou vzájemně slučitelné) nebo *inkonsistence* (pokud se neshodují). Mezi jednotlivými informačními objekty je vztah *koherence* nebo *nekoherence*. Informační objekty jsou vzájemně koherentní, mají-li shodný či vzájemně slučitelný *konceptuální rámec*, kterým rozumíme jak *abstraktně pojatý obsah* informačního objektu, tak obsah tvrzení, která jsou z informačního objektu odvoditelná. Vlivné konceptuální rámce můžeme chápat jako *paradigma* dané disciplíny. Je-li jeden informační objekt založen na jiném, přejímá jeho konceptuální rámec, převzetí konceptuálního rámce jiným informačním objektem nazýváme *implementací*.

Mezi subjekty, které mají *přímý přístup* ke zkoumanému objektu, dochází na základě informačního vztahu a komunikačního vztahu ke vztahu *přímého konsensu* či *dissensu*. Mezi subjektem, který má přímou zkušenost s objektem, a *subjektem bez přímé zkušenosti*, nastává vztah *nepřímého konsensu* či *dissensu* na základě komunikačního vztahu. *Nepřímý konsensus* či *dissensus* může také nastat i mezi dvěma a více subjekty, které přímou zkušenost s objektem nemají. *Nepřímý konsensus* je důsledkem *důvěryhodnosti* subjektu, který se tak stává kognitivní autoritou,⁹⁵ a jím vytvořeného informačního objektu (a vice versa). Na základě *nepřímého konsensu* či *dissensu* mezi subjekty vzniká vztah *nepřímé adekvace* mezi subjektem bez zkušenosti s objektem a předmětem samotným.

Přehledně můžeme vztahy souladu či nesouladu mezi objektem, subjekty a informačními objekty založené na informačních a komunikačních vztazích zobrazit prostřednictvím následující tabulky.

	objekt	subjekt s přímou zkušeností s objektem	informační objekt	subjekt bez přímé zkušenosti s objektem
objekt	identita / diference	přímá (ne)adekvace na základě informačního vztahu	(ne)korespondence na základě znakového vyjádření poznatku	nepřímá (ne)adekvace na základě komunikačního vztahu

⁹⁵ WILSON, Patrick. *Second-Hand Knowledge: An Inquiry into Cognitive Authority*. Greenwood Publishing Group, 1983. 210 s. ISBN 0313237638.

SAVOLAINEN, Reijo. Media credibility and cognitive authority: The case of seeking orienting information. *Information Research* [online]. 2007, 12(3). Dostupné z: <http://InformationR.net/ir/12-3/paper319.html>

subjekt s přímou zkušeností s objektem	přímá (ne)adekvace na základě informačního vztahu	přímý konsensus / dissensus na základě informačního a komunikačního vztahu	přímá konsistence / neconsistence na základě informačního a komunikačního vztahu	nepřímý konsensus / dissensus na základě komunikačního vztahu (rozhodující je kategorie důvěryhodnosti)
informační objekt	(ne)korespondence na základě znakového vyjádření poznatku	přímá konsistence / neconsistence na základě informačního a komunikačního vztahu	koherence / nekoherence	nepřímá konsistence / inkonsistence
subjekt bez přímé zkušenosti s objektem	nepřímá (ne)adekvace základě komunikačního vztahu	nepřímý konsensus / dissensus na základě komunikačního vztahu (rozhodující je kategorie důvěryhodnosti)	nepřímá konsistence / inkonsistence	nepřímý konsensus / disensus

Tab. 5

Domníváme se, že tento model domény má následující přednosti:

1. je realistický v tom smyslu, že do centra domény klade poznávaný objekt. Jak kognitivismus, tak sociálně-doménový přístup začíná tvůrci nebo recipienty informací, tedy subjekty⁹⁶
2. je realistický také v tom smyslu, že zdůrazňuje kognitivní faktory při vzniku poznání, aniž by popíral faktory extrakognitivní
3. rozlišuje mezi přímým a zprostředkovaným poznáním, čímž mimo jiné umožňuje vysvětlit rozdílnost různých přístupů, směrů a paradigmat v rámci jedné domény
4. má kritérium (adekvace, korespondence), jak rozlišit teorie více a méně odpovídající realitě

3.5 Doména, informační systém a uživatel

Jak už bylo dříve řečeno, informační věda se zabývá vztahem tvůrců informací, informačního systému a jeho uživatelů. Tyto tři složky tvoří informační systém v širším smyslu.⁹⁷ Doména, kterou jsme modelovali, patří k systému tvůrců informací, nyní nás bude zajímat její vztah k informačnímu systému v užším smyslu a uživatelům informací. Předně je třeba říct, že vztah domény a informačního systému je velmi úzký jednak proto, že tvůrci informací v rámci domény spolupracují často s informačními profesionály na jeho budování a

⁹⁶ BELKIN, Nicholas. J. Anomalous States of Knowledge as a Basis for Information Retrieval. *The Canadian Journal of Information Science*. 1980, 5, s. 133-143. ISSN 0165-5515.

INGWERTSEN, Peter. Cognitive perspective of information retrieval interaction: elements of a cognitive IR theory. *Journal of documentation*, 1996, 52(1), 3-50. ISSN 0022-0418.

HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. 1995. Toward a New Horizon in Information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, 46(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231.

⁹⁷ CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. 1. vyd. Praha: Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4, s. 28

zároveň jsou uživateli informačního systému, který jim slouží k vyhledávání informačních objektů vznikajících v rámci domény.

Má-li informační systém poskytovat adekvátní informace, je třeba, aby strukturu domény v jistém smyslu odrážel. Zkusme proto prověřit, zda náš model domény odpovídá modelu entit, atributů a vztahů, který je součástí dokumentu IFLA *Funkcionální požadavky na bibliografické záznamy*⁹⁸ (dále jen FRBR). FRBR se zabývá entitami, které jsou předmětem katalogizace, nikoliv samotnými katalogizačními údaji, modeluje tedy také v jistém smyslu doménu.

FRBR rozlišuje entity tří typů. K entitám prvního typu patří *dílo*, *vyjádření*, *provedení* a *jednotka*. Entity druhého typu tvoří *osoby* nebo *korporace*. Entitami třetího typu jsou *pojmy*, *objekty*, *akce* a *místa*.

Dílo je abstraktně chápaný myšlenkový obsah dokumentu, který nejlépe odpovídá našemu pojmu *konceptuální rámec*. *Vyjádření* je dílo doplněné o formu ztvárnění (román, hudební skladba). *Provedení* je vyjádření určitého díla spojené s konkrétním nosičem (kniha, audiokazeta). *Jednotka* je konkrétní exemplář provedení. *Informační objekt* z našeho modelu nejlépe odpovídá pojmu *vyjádření*, protože od hmotné formy odhlížíme. Samozřejmě že podrobnější model domény může počítat i s provedením a jednotkou.

Mezi jednotlivými díly a vyjádřeními (provedeními a jednotkami) mohou nastat různé vztahy. Pro náš model domény je zajímavý vztah vzájemné závislosti, který naznačujeme pojmem *koherence*.

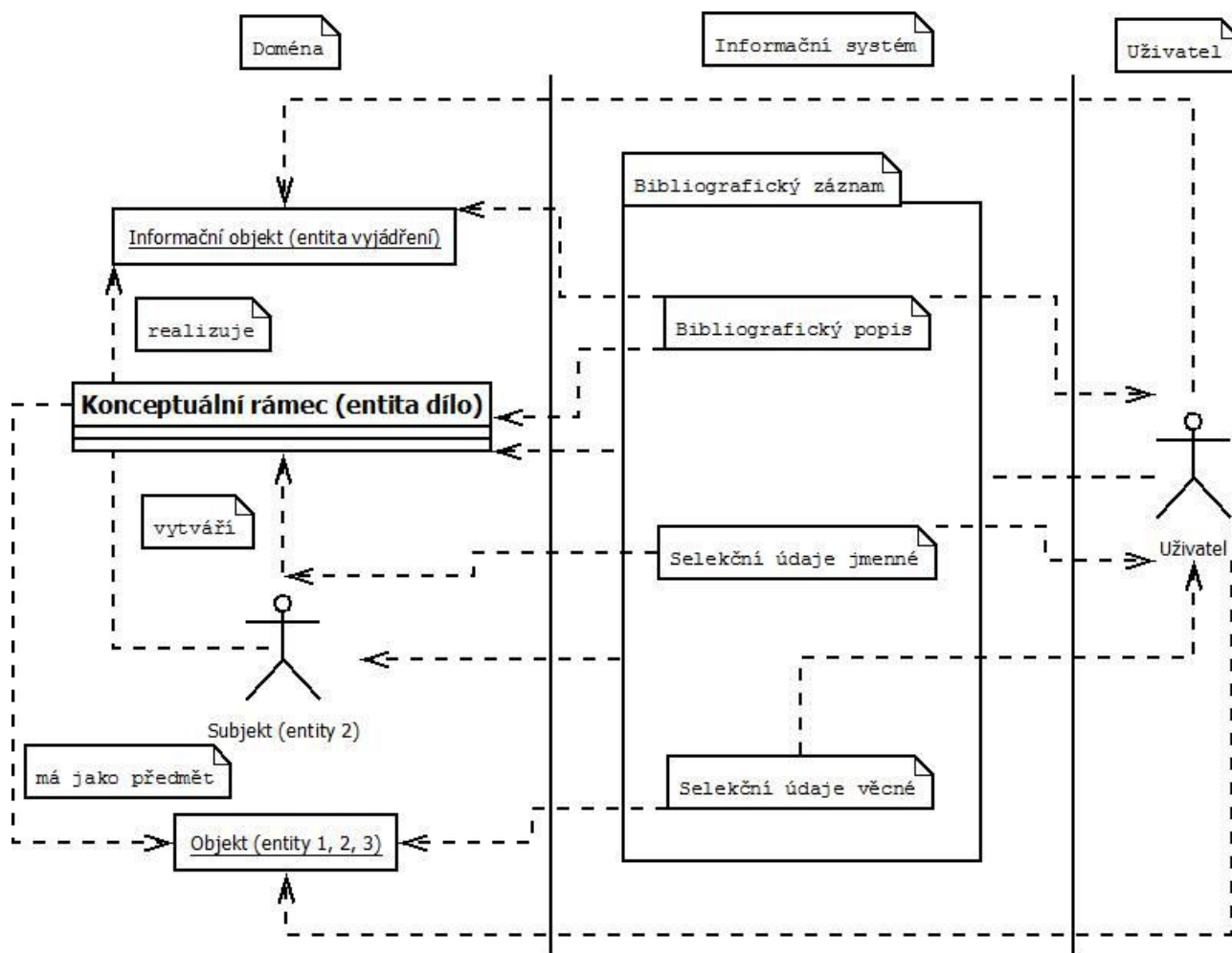
Osoby a *korporace* odpovídají našemu pojmu *subjekt*. Jsou k dílu ve vztahu *vytvoření*, k vyjádření ve vztahu *realizace*, k provedení ve vztahu *výroby* a k jednotce ve vztahu *vlastnictví*. V našem modelu počítáme pouze s *informačním objektem* (vyjádřením díla) a *konceptuálním rámcem* (dílem)⁹⁹ a uvádíme ho do vztahu k jednotlivým *subjektům* (osobám nebo korporacím).

Dílo se může vztahovat k entitám 1, 2 a 3 vztahem „*být předmětem*“, to znamená, že dílo o daných entitách pojednává. Entity 1, 2, 3, pokud jsou předmětem díla, odpovídají našemu pojmu *objekt*. Vztah „*být předmětem*“ je vyjádřen v našem modelu prostřednictvím pojmu *korespondence*.

Jednotlivé entity jsou v sémantickém vztahu k údajům *bibliografického záznamu*. *Bibliografický popis* referuje především k entitám prvního typu. Entity druhého typu jsou předmětem zejména *selekčních údajů jmenných*. *Selekční údaje věcné* označují entity 1, 2 a 3, pokud jsou s dílem ve vztahu „*být předmětem*“. Na základě bibliografického záznamu získává uživatel informace o struktuře domény.

⁹⁸ IFLA. *Funkční požadavky na bibliografické záznamy* [online]. 2001, [cit. 2011-12-22]. Dostupné z WWW: <<http://www.webarchiv.cz/files/dokumenty/reference/frbr.pdf>>.

⁹⁹ Ovšem konceptuální rámec je poněkud širší pojem než dílo.

Obr. 2 Doména, informační systém a uživatel

Závěr

Srovnali jsme dvě v současnosti nejrozšířenější přístupy v informační vědě, kognitivní a sociálně-doménové paradigma. Zaměřili jsme se především na jejich pojetí základních epistemologických pojmů poznání, subjekt a objekt a ontologických pojmů individuum a sociální síť. Zjistili jsme, že kognitivní paradigma zachovává v podstatě bezproblémový metodologický individualismus, ale vychází z antirealistických epistemologických směrů. Naopak sociálně-doménový přístup se hlásí k realismu, ale v podstatě protismyslně hledá svou epistemologickou oporu v sociologii vědění, která je konvencionalistická (poznatky považuje za věc společenské dohody – tím popírá objekt) a externalistická (subjekt považuje za plně konstituovaný vlivy prostředí – tím oslabuje roli subjektu) a ocitá se tak na antirealistických pozicích. Poznali jsme rovněž, že antiindividualistické (kolektivistické) pojetí subjektu jako sociální sítě je neudržitelné.

Zjistili jsme však, že obě paradigmaty jsou vzájemně slučitelná, když se z nich odstraní jejich extrémní pozice (empirismus a racionalismus z kognitivismu, kolektivismus ze sociálně-doménového přístupu) a ponechají se jejich přednosti (individualismus u kognitivního a důraz na komunikaci u sociálně-doménového paradigmatu). Tento závěr jsme demonstrovali na realistickém modelu domény a jeho vztahu k informačnímu systému a uživateli informací.

Literatura

ARISTOTELÉS. *O duši*. Přel. A. Kříž. 3. rozšíř. vyd. Praha : Petr Rezek, 1996. 301 s. ISBN 80-901796-9-X.

ARISTOTELÉS. *Politika*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1988. 305 s. Filozofické odkazy. Predmarxistická filozofia.

BATES, Marcia J. Birger Hjørland's Manichean misconstruction of Marcia Bates' work. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. **62**(10), s. 2038-2044. ISSN 0002-8231.

BELKIN, N. J. a R. N. ODDY, R. N. a H. M. BROOKS. ASK for information retrieval. Parts 1 and 2. *Journal of documentation*. 1982, vol. 38, no. 2, 3, s. 61-71, 145-164. ISSN 0022-0418.

BELKIN, Nicholas J. The cognitive viewpoint in information science. *Journal of Information Science*. 1990, **16**(1), s. 11-15. ISSN 0165-5515.

BELKIN, Nicholas. J. Anomalous States of Knowledge as a Basis for Information Retrieval. *The Canadian Journal of Information Science*. 1980, **5**, s. 133-143. ISSN 0165-5515.

BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Mezi světy & mezi světy: filosofické dialogy*. 1. knižní vyd. Praha: Votobia, 1997. 194 s. ISBN 80-7220-004-6.

BERGER, Peter Ludwig a Thomas LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BROOKES, Betram C. The foundations of information science: Part I. Philostophical aspects. *Journal of Information Science*. 1980, **2**, s. 125-133. ISSN 0165-5515.

BUDD, J. M. An epistemological foundation for library and information-science. *The library quarterly*. 1995, **65**(3), s. 295-318. ISSN 0024-2519.

CAPURRO, Rafael.. Základy informační vědy: revize a perspektivy. *Národní knihovna*, 2003, **14**(3), s. 163-168. Dostupné také z: <<http://knihovna.nkp.cz/NKKR0303/0303163.html>>. ISSN 0862-7487.

CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. 1. vyd. Praha: Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.

CIBANGU, S. K. Information science as a social science. *Information Research*. **15**(3), paper 434. Dostupné z: <http://InformationR.net/ir/15-3/paper434.html>. ISSN 1368-1613.

CULIANU, Ioan Petru. *Dualistické gnóze západu*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008. 375 s. Logos; sv. 10. ISBN 978-80-7203-930-2.

DAY, Ronald J. Death of the user : Reconceptualizing subjects, objects, and their relations. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2011, **62**(1), s. 78-88. ISSN 1532-2882.

DERRIDA, Jacques. *Texty k dekonstrukci: Práce z let 1967 - 72*. Bratislava: Archa, 1993. 330 (336) s.

DERVIN, Brenda. Human studies and user studies: a call for methodological interdisciplinarity. In *Information Research*. [online]. 2003, **9**(1), paper 166. [cit. 2011-12-27]. Dostupné z : <http://InformationR.net/ir/9-1/paper166.html>. ISSN 1368-1613.

DERVIN, Brenda. What Methodology Does to Theory: Sense-Making Methodology as Exemplar. Chapter 2. In: *Theories of Information Behavior*. Ed. By K. Fisher, S. Erdelez, L. McKechnie. Meford, NJ., Information Today, 2005. ISBN 1-57387-230-X, s. 25-29.

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd., v Nakladatelství Svoboda 1. Překlad Věra Szathmáryová-Vlčková. Praha: Svoboda, 1992, 67 s. ISBN 80-205-0216-5.

DICK, A. L. Library and information-science as a social-science - neutral and normative conceptions. *The library quarterly*. 1995, **65**(2), s. 216-235. ISSN 0024-2519.

DILTHEY, Wilhelm. *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. 1. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. 402 s. Suhrkamp Taschenbuch Wiss; 354. ISBN 3-518-27954-8.

FAY, Brian. *Současná filosofie sociálních věd: multikulturní přístup*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 324 s. Studijní texty; sv. 24. ISBN 80-86429-10-5.

FEYERABEND, Paul K. *Rozprava proti metodě*. Vyd. 1. Praha: Aurora, 2001. 430 s. ISBN 80-7299-047-0.

FLORIDI, Luciano. A Defence of Constructionism: Philosophy as Conceptual Engineering. *Metaphilosophy*, 2011, **42**(3), s. 282-304. ISSN 0026-1068.

FLORIDI, Luciano. The Informational Nature of Personal Identity. *Minds and machines*. 2011, **21**(4), s. 549-566. ISSN 0924-6495.

FOUCAULT, Michel. *Archeologie věděni*. V Praze: Herrmann & synové, 2002. 318 s. ISBN 80-239-0124-9.

FROHMANN, Bernd. Rules of indexing: a critique of mentalism in information retrieval theory. *Journal of documentation*, **46**(2), s. 81-101. ISSN 0022-0418.

FROHMANN, Bernd. The power of images: a discourse analysis of the cognitive viewpoint. *Journal of documentation*, 1992, **48**(4), s. 365-386. ISSN 0022-0418.

FUCHS, Jiří. *Filosofie. 2, Kritický problém pravdy*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 1995. 172 s. ISBN 80-85929-06-6.

GACKOWSKI, Zbigniew. Subjectivity Dispelled : Physical Views of Information and Informing.. *Informing science*. 2010, **13**, s. 35-52. ISSN 1521-4672.

HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2000. 418 s. Morální a politická filosofie; sv. 8. ISBN 80-7007-134-6.

HJØRLAND, Birger a Hanne ALBRECHTSEN. Toward a New Horizon in Information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, 1995, **46**(6), s. 400-425. ISSN 0002-8231.

HJØRLAND, Birger. Afterword : Ontological, epistemological and sociological dimensions of domains. *Knowledge organization*. 2003, **30**(3-4), s. 239-245. ISSN 0943-7444.

HJØRLAND, Birger. Arguments for epistemology in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2003, **54**(8), s. 805-806. ISSN 1532-2882.

HJØRLAND, Birger. Arguments for philosophical realism in library and information science. *Library Trends*. 2004, **52**(3), s. 488-506. ISSN 0024-2594.

HJØRLAND, Birger. Domain analysis in information science: Eleven approaches - traditional as well as innovative. *Journal of Documentation*. 2002, **58**(4), s. 422-462. ISSN 0022-0418.

HJØRLAND, Birger. Empiricism, rationalism and positivism in library and information science. *Journal of Documentation*, **61**(1), s. 130-155. ISSN 0022-0418.

HJØRLAND, Birger. Epistemology and the socio-cognitive perspective in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2002, **53**(4), s. 257-270. ISSN 1532-2882.

HJØRLAND, Birger. Fundamentals of knowledge organization. *Knowledge organization*. 2003, **30**(2), s. 87-111. ISSN 0943-7444.

HJØRLAND, Birger. *Information Seeking and Subject Representation: an activity-theoretical approach to information science*. Westport: Greenwood Press, 1997. 213 s. New directions in information management, ISSN 0887-3844; 34. ISBN 0-313-29893-9.

HJØRLAND, Birger. The concept of 'subject' in information science. *Journal of documentation*, 1992, **48**(2), s. 172-200. ISSN 0022-0418.

HJØRLAND, Birger. The Importance of Theories of Knowledge : Indexing and Information Retrieval as an Example. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2010, **62**(1), s. 72-77. ISSN 1532-2882.

HJØRLAND, Birger. Theoretical clarity is not 'Manicheanism' : A reply to Marcia Bates. *Journal of information science*. 2011, **37**(5), s. 546-550. ISSN 0165-5515.

HOLLAND, George Adam. Associating social constructionism and extended cognition in information studies. *Journal of Documentation*. 2006, **62**(1), s. 91-100. ISSN 0022-0418.

HŘÍBEK, Tomáš. *Metafyzika antiindividualismu*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2008. 334 s. ISBN 978-80-7007-289-9.

HUBÍK, Stanislav. *Sociologie vědění: základní koncepce a paradigmata*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 224 s. Základy sociologie; sv. 5. ISBN 80-85850-58-3.

IFLA. *Funkční požadavky na bibliografické záznamy* [online]. 2001, [cit. 2011-12-22]. Dostupné z WWW: <<http://www.webarchiv.cz/files/dokumenty/reference/frbr.pdf>>.

INGWERSEN, Peter. Cognitive perspective of information retrieval interaction: elements of a cognitive IR theory. *Journal of documentation*, 1996, **52**(1), s. 3-50. ISSN 0022-0418.

INGWERSEN, Peter. *Information Retrieval Interaction*. London : Taylor Graham, 1992. x, 246 s. ISBN 0-947568-54-9.

KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. 1. vyd. Praha : Oikoymenth, 2001. 567 s. ISBN 8072980351.

KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 4. rozšíř. vyd., dotisk. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, 204 s. ISBN 80-85850-25-7.

KOŤÁTKO, Petr. *Interpretace a subjektivita*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2006. 511 s. ISBN 80-7007-233-4.

KOŤÁTKO, Petr. Místo jazyka ve světě a robustní realismus. In: *Realizmus, internalizmus, individualizmus: (ku knihe Petra Koťátka Interpretace a subjektivita)*. Bratislava: Infopress, 2010. ISBN 978-80-85402-99-5.

KOŤÁTKO, Petr. Realismus a jeho implikace. In: *Realizmus, internalizmus, individualizmus: (ku knihe Petra Koťátka Interpretace a subjektivita)*. Bratislava: Infopress, 2010. ISBN 978-80-85402-99-5.

LEVY, David J. *Realismus: pojednání o interpretaci a společenské realitě*. 1. vyd. Brno: Proglas, 1993. 189 s.

LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1984. 407 s.

LUHMANN, Niklas. *Sociální systémy: nárys obecné teorie*. 1. vyd. Brno: CDK Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 550 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-100-0.

MACHULA, Tomáš. *Filosofie přírody*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 2007. 109 s. ISBN 978-80-87183-00-7.

MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 80-7115-022-3.

MATERNA, Pavel a ŠTĚPÁN, Jan. *Filozofická logika: nová cesta?: úvod do transparentní intenzionální logiky*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000. 134 s. ISBN 80-244-0109-6.

MATURANA, H. R. a F. J. VARELA. *Autopoiesis and cognition*. Dordrecht : The Netherlands : Reidel, 1980. ISBN 978-90-277-1015-4.

MEAD, George Herbert. *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press, 1997. 401 s. ISBN 0-226-51668-7.

MERTON, Robert K. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, IL: Free Press, 1957.

PETRUSEK, Miloslav. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1993. 204 s. ISBN 80-7066-799-0.

PILECKÁ, Věra. Vzájemné inspirace informační a kognitivní vědy. *ProInflow* [online]. 31.12.2009 [cit. 28.12.2011]. Dostupný z WWW: <http://pro.inflow.cz/vzajemne-inspirace-informacni-kognitivni-vedy>. ISSN 1804-2406.

SAVOLAINEN, Reijo, Kimmo TUOMINEN a Sanna TALJA. The social constructionist viewpoint to information practices. In: *Theories of information behavior*. Ed. By K. Fisher, S. Erdelez, L. McKechnie. Medford, N.J.: Information Today, c2005. ASIST monograph series. ISBN 1-57387-230-X, s. 328-333.

SAVOLAINEN, Reijo. Media credibility and cognitive authority: The case of seeking orienting information. *Information Research* [online]. 2007, **12**(3). Dostupné z: <http://InformationR.net/ir/12-3/paper319.html>. ISSN 1368-1613.

SCHUTZ, Alfred. *Collected papers. [Vol.] 1, The problem of social reality*. 4th ed. Hague: Nijhoff, 1973. xlvii, 361 s. Phaenomenologica; 11. ISBN 90-247-1502-4.

SOUSEDÍK, Stanislav. *Identitní teorie predikace*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. 167 s. Oikúmené; sv. 130. ISBN 80-7298-192-7.

SOUSEDÍK, Stanislav. Rhonheimer o Kantovi a katolické teologii. *Studia Neoaristotelica*. 2005, 2(2), s. 219-225. ISSN 1214-8407.

STEINEROVÁ, Jela. Metodologické problémy výskumov v informačnej vede. *ProInflow* [online]. 31.05.2011 [cit. 22.12.2011]. Dostupný z WWW: <<http://pro.inflow.cz/metodologicke-problemy-vyskumov-v-informacnej-vede>>. ISSN 1804-2406.

STODOLA, Jiří. Rekonstruktivní hermeneutika jako obecná metodologie informační vědy. *ProInflow: časopis pro informační vědy* [online], 2011, 3(1) [cit. 2011-12-22]. Dostupné z: <http://pro.inflow.cz/sites/default/files/pdfclanky/05.recenzovaneStodola.pdf>. ISSN 1804-2406.

ŠMAJS, Josef. *Filosofie - obrat k Zemi: evolučněontologická reflexe přírody, kultury, techniky a lidského poznání*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008. 431 s. Galileo; sv. 17. ISBN 978-80-200-1639-3.

WILSON, Patrick. *Second-Hand Knowledge: An Inquiry into Cognitive Authority*. Greenwood Publishing Group, 1983. 210 s. ISBN 0313237638.

WILSON, Tom D. The cognitive approach to information-seeking behaviour and information use. *Social Science Information Studies*. 1984, 4, s. 197-204. ISSN 0143-6236.

ZOUHAR, Marián, ed. *Realizmus, internalizmus, individualizmus: (ku knihe Petra Kořátka Interpretace a subjektivita)*. Bratislava: Infopress, 2010. 215 s. ISBN 978-80-85402-99-5.